

ახალციხის რაიონში
ჩატარებული არქეოლოგიური კვლევა-ძიების
კომპლექსური ტექნიკური ანგარიში
(ძეგლი IV-238, სოფელი ივლიტა, 231-ე კმ)

ავტორები
ირინე ღამბაშიძე, გიორგი მინდიაშვილი

მომზადდა
საქართველოს ეროვნული მუზეუმის
ოთარ ლორთქიფანიძის
არქეოლოგიის ცენტრი
უზნაძის ქ. №14
0102 თბილისი, საქართველო

გადაეცა
BTC/SCP მილსადენების კომპანიას
საბურთალოს ქ. №38
თბილისი, საქართველო

სამუშაო შესრულდა კონტრაქტების საფუძველზე
C-06-BTC-116628
C-06-SCP-116630
HL-242

სარჩევი

მოკლე მიმოხილვა	3
1.0 შესავალი	4
2.0 გარემო ფონი	5
2.1 ძეგლის მდებარეობა და აღწერა	5
2.2 წარსული გარემო	6
2.3 მიწის გამოყენების ისტორია	7
3.0 კულტურულ ფონი	8
3.1 პრეისტორიული და ისტორიული კონტექსტი	8
3.2 წარსულში ჩატარებული კვლევების მიმოხილვა	16
4.0 მეთოდოლოგია	17
4.1 საველე მეთოდები	17
4.2 ლაბორატორიული მეთოდები	17
5.0 შედეგები	18
5.1 ძირითადი მონაცემების მოკლე მიმოხილვა	18
5.2 ძეგლები	19
5.3 არტეფაქტები	20
6.0 ინტერპრეტაცია	23
7.0 დასკვნები და რეკომენდაციები	25
8.0 ბიბლიოგრაფია	26

დანართების სია

დანართი A არტეფაქტების ნუსხა	29
------------------------------------	----

ტაბულების სია

ტაბულა I საქართველოში ძეგლის მდებარეობის აღმნიშვნელი რუკა	
ტაბულა II აკვედუკის გენერალური გეგმა და ჭრილები	
ტაბულა III ძეგლზე მოპოვებული არტეფაქტები	

მოკლე მიმოხილვა

ეს ანგარიში წარმოადგენს BTC მილსადენის მშენებლობასთან დაკავშირებით ჩატარებული არქეოლოგიური გამოკვლევების შედეგებს. კვლევა ჩატარდა IV-238 ძეგლზე, რომელიც მილსადენების 231-ე კმ-ზე, სოფელ ივლიტასთან, ახალციხის რაიონში, სამცხის რეგიონში მდებარეობდა.

კვლევა მიზანად ისახავდა მონაცემების ამოღებას და ფიქსაციას. სავსე და ლაბორატორიული სამუშაოები ჩატარდა საქართველოს ეროვნული მუზეუმის ოთარ ლორთქიფანიძის არქეოლოგიის ინსტიტუტის ბორჯომის არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ, ირინე ღამბაშიძის ხელმძღვანელობით, 2004 წელს.

ძეგლი IV-238 წარმოადგენს გვიანი შუა საუკუნეების აკვედუკს, რომელიც სასმელი წყლით ამარაგებდა ახალციხის რაბათსა და ციტადელს. სადაზვერვო თხრილებით შესწავლილი იქნა 82 მ² ფართობი. გამოვლინდა 6.5 მ სიგრძის, 2 მ სიგანისა და 2.5 მ სიმაღლის კედელი, რომელიც ლილვისებული ყრილის სახით შემორჩა და ფლეთილი ქვებითა და ტალახით იყო ნაგები.

ძეგლზე სულ მოპოვებული იქნა 41 არტეფაქტი. აქედან 38 აკვედუკის მიღების ფრაგმენტები, ერთი ღუდაბის ფრაგმენტი, რომელიც თიხის მილის ნატეხს შეიცავდა, ერთი თიხის ხელადის ფრაგმენტი, ერთი მონაცრისფრო ბაზალტის ქვისგან ნაკვეთი კარნიზის ფრაგმენტი, რომელიც ცალი მხრიდან შემკული იყო ირიბად ამოკვეთილი რელიეფური კანელურებით და მცენარეული მოტივით. ეს არქიტექტურული დეტალი გაცილებით ადრინდელ ნაგებობას, შესაძლოა ეკლესიას, ეკუთვნოდეს და ხელმეორედ აკვედუკის ქვის წყობაში უნდა ყოფილიყო გამოყენებული.

აკვედუკი ნავთობსადენის დერეფანს მთელ სიგანეზე კვეთდა. მილსადენის მარშრუტის შეცვლა კი ვერ ხერხდებოდა. ამიტომ არქეოლოგებისა და მშენებლების შეთანხმების შედეგად აკვედუკის ქვეშ გაითხარა გვირაბი, რომელშიც ნავთობსადენი იქნა გატარებული.

1.0 შესავალი

კვლევის მიზანი

პროექტის მიზანი იყო სამცხეში, ახალციხის რაიონში, სოფელ ივლიტასთან (ქ. ახალციხის მახლობლად), მილსადენის 231-ე კმ-ზე მდებარე IV-238 ძეგლზე არქეოლოგიური კვლევა-ძიების ჩატარება მისი ხასიათის და გავრცელების არეალის დასადგენად. კვლევამ გამოავლინა გვიანი შუა საუკუნეების აკვედუკის ნაშთი. ვინაიდან მისთვის გვერდის ავლა შეუძლებელი გახდა, ძეგლის გადასარჩენად მშენებლებს მიეცათ რეკომენდაცია, რომ მილსადენი აკვედუკის ქვეშ გატარებულიყო.

პროექტის დამფინანსებელი

საველე და ლაბორატორიული სამუშაოები დააფინანსა BTC/SCP მილსადენების კომპანიამ.

ნებართვები და კონტრაქტები

ნებართვა №3, ფორმა №1 გაიცა საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის პრეზიდიუმთან არსებული არქეოლოგიური კომისიის მიერ ირინე ღამბაშიძის სახელზე, ბორჯომი-ახალციხის რაიონებში, ბაქო-თბილისი-ჯეიჰანის მილსადენის მშენებლობის ტერიტორიაზე არქეოლოგიური კვლევა-ძიების ჩასატარებლად.

აღნიშნული სამუშაოებითი მიმდინარეობდა შემდეგი კონტრაქტების საფუძველზე: C-06-BTC-116628, C-06-SCP-116630, HL-242.

სამართლებრივი საფუძველი

საქართველოს კანონმდებლობის თანახმად, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის პრეზიდიუმთან არსებული არქეოლოგიური კომისია უფლებამოსილი იყო ნებართვა გაეცა ყველანაირი არქეოლოგიური სამუშაოების წარმოებაზე საქართველოს ტერიტორიაზე. არქეოლოგიური სამუშაოები უნდა ჩატარებულიყო არქეოლოგიური კომისიის მოთხოვნების შესაბამისად.

გათხრების თარიღი

სოფელ ივლიტასთან არქეოლოგიური გათხრები იწარმოებოდა 2004 წლის 13-დან 17 აპრილამდე.

პროექტში მონაწილე ძირითადი პერსონალი

ხელმძღვანელი - ირინე ღამბაშიძე

არქეოლოგი - გიორგი მინდიაშვილი

არქიტექტორი - ნინო ოქრუაშვილი

ასისტენტი - ეკა ჯანდიერი

მასალის შენახვის ადგილი

ძეგლ IV-238-ზე მოპოვებული არქეოლოგიური მასალა და მასთან დაკავშირებული საველე თუ ლაბორატორიული ანგარიშები ინახება საქართველოს ეროვნული მუზეუმის ოთარ ლორთქიფანიძის არქეოლოგიის ცენტრში, უზნაძის 14, 0102 თბილისი, საქართველო ტელ. 995 32 952920

საბოლოოდ არქეოლოგიური არტეფაქტები დაცული იქნება საქართველოს ეროვნული მუზეუმის ახალციხის ფილიალში.

2.0 გარემო ფონი

ახალციხის რაიონი ისტორიული სამცხის პროვინციის ნაწილია. იგი მდებარეობს ახალციხის ქვაბულში და მოიცავს მტკვრის ხეობას მუსხიდან აწყურამდე და ფოცხოვის ხეობას ქვაბლიანის შესართავს ქვემოთ. ჩრდილოეთიდან რაიონს საზღვრავს მესხეთის ქედი, სამხრეთიდან – ერუშეთის ქედი.

რაიონის ტერიტორიის დიდი ნაწილი აგებულია ოლიგოცენური ასაკის ქვიშაქვებითა და თიხებით, მცირე ნაწილი (ერუშეთის ქედის კალთები) – ეოცენური ტუფ-ბრეჩქიებით, ტუფებითა და ანდეზიტებით. რელიეფი რთულია და მოიცავს მოვაკებულ ტერასებს, მერიდიანულ ხეობებს, მცირე ქვაბულებსა და ვულკანურ მთებს.

ახალციხის რაიონის უმეტეს ნაწილში მთიანეთის სტეპების ჰავაა. ზამთარი ცივია და მცირეთოვლიანი, ზაფხული – ხანგრძლივი და თბილი. ახალციხის ქვაბულის ძირზე იანვრის საშუალო ტემპერატურაა $-3,8^{\circ}\text{C}$, აგვისტოსი $+20,5^{\circ}\text{C}$. ნალექები აქ წელიწადში 520 მმ-ს არ აღემატება, მთიან ზონაში კი 1200 მმ-მდე აღწევს.

მცენარეული საფარიდან რაიონში გაბატონებულია კლდის ქსეროფიტული ბუჩქები და ნახევარბუჩქები (ღვია, გლერძა, ზღარბა), აგრეთვე ქსეროფიტული მრავალწლიანი ბალახეულობა. მთის ტყის ქვედა ზონაში გავრცელებულია მუხა და რცხილა, ზედა ზონაში – ნაძვი და სოჭი.

ცხოველთა სამყაროდან გვხვდება ირემი, შველი, არჩვი, გარეული ღორი, წავი, ჭრელტყავა, ფოცხვერი, გარეული კატა, დათვი, მგელი, მელა, მაჩვი, კვერნა, დედოფალა, კურდღელი, ციყვი, წყლის მემინდვრია, ტყის თაგვი. ბევრია გარეული მტრედი, ქედანი, გვრიტი, ყვავი, კაჭკაჭი, შოშია, მწყერი. მდინარეში არის კალმახი, წვერა, მურწა, ხრამული.

2.1 ძეგლის მდებარეობა და აღწერა

აკვედუკი მდებარეობს ქალაქ ახალციხიდან 3 კმ-ით ჩრდილო-დასავლეთით, სოფლებს ივლიტასა და წერუთს შორის, ახალციხის რაიონში, ზღვის დონიდან 1098 მ სიმაღლეზე. ის აგებული ყოფილა მდინარე ფოცხოვის მარცხენა ნაპირზე, ხელოვნური ფიჭვის ტყით დაფარული ქედის თხემზე, უნაგირისებურად დადაბლებულ ნაწილზე. აკვედუკი გადაჭიმულია 180 მ სოგრძეზე ჩრდილო-აღმოსავლეთიდან სამხრეთ-დასავლეთისაკენ.

2.2 წარსული გარემო

უძველესი დასახლება საქართველოს ტერიტორიაზე გამოვლენილია დმანისში, სადაც ოლდუეაის ეპოქის (1,8 მილიონი წლის წინ) ქვის ინვენტარსა და ფაუნისტურ მასალასთან ერთად ჰომინიდების ნაშთებიცაა მიკვლეული. ასევეა აღსანიშნავი სამხრეთ-აღმოსავლეთ საქართველოში აღმოჩენილი ჯერჯერობით ერთადერთი ადრეაშელური ძეგლი – ახალქალაქის ამირანისგორა, რომელსაც ქრონოლოგიურად მოჰყვება ქვის ხანის სხვადასხვა პერიოდის ასობით ძეგლი (მ. გაბუნია, ა. ვეკუა, 2005, გვ. 5). ამ ძეგლებზე მიკვლეულ ანთროპოლოგიურ და პალეონტოლოგიურ მასალებს დიდი მნიშვნელობა აქვს საქართველოში მეოთხეული პერიოდის (პლეისტოცენიდან ადრე პოლოცენის ჩათვლით) ბუნებრივი გარემოს ფორმირების პროცესის შესასწავლად.

მინდელის ეპოქის დასაწყისამდე (0,6-0,7 მილიონი წლის წინ) დღევანდელი საქართველოს ტერიტორიაზე იყო ზომიერად თბილი ჰავა და სავანის ტიპის ლანდშაფტი. ჰავის მკვეთრ გაუარესებას ადგილი ჰქონდა მინდელის ეპოქის დასაწყისში. ეს მოვლენა საქართველოს ტერიტორიასაც შეეხო, თუმცა მისი სამხრეთული მდებარეობის გამო აციებას არ ჰქონია დიდი მასშტაბი. ამის შემდეგ იწყება მინდელ-რისის თბილი ეპოქა, რომელსაც დედამიწის ისტორიაში ყველაზე დიდი – რისული გამყინვარება ცვლის. რისის გამყინვარებას ენაცვლება რისი-ვიურმის გამყინვარებათა შორისეული თბილი ეპოქა, რომლის ასაკი 120-70 ათასი წლის წინანდელი დროითაა განსაზღვრული.

დაახლოებით 70 ათასი წლის წინ დაიწყო ძლიერი აციება, რამაც განაპირობა ვიურმული გამყინვარება. ამ გამყინვარებამ დიდი გავლენა მოახდინა ქვის ხანის ადამიანის განსახლებაზე. მკაცრი აციებების გამო ადამიანი ტოვებს საშუალო და მაღალმთიან მხარეებს და მათ მხოლოდ ზაფხულის თბილ სეზონში იყენებს, ძირითადად სანადიროდ. ამ ეპოქაში ადამიანს მუდმივ საცხოვრებლად გამოყენებული ჰქონდა მხოლოდ საქართველოს ბარი.

ძველი ქვის ხანიდან ახალი ქვის ხანისაკენ გადასვლა მოხდა ზედაპლესტოცენიდან პოლოცენისაკენ გარდამავალ ეტაპზე (დაახლოებით 10-12 ათასი წლის წინ). ამ დროს მკვეთრად შეიცვალა ჰავა, რაც საგრძნობ დათბობაში გამოიხატა.

მეზოლითში ადამიანი კვლავ დაუბრუნდა მაღალმთიან რაიონებს, რომელიც წინა, ვიურმული გამყინვარების დროს მიატოვა. აქედან მოყოლებული ადამიანი საქართველოს ტერიტორიის ყველა ლანდშაფტურ სარტყელს ითვისებს საცხოვრებლად. ეს იმაზე მიუთითებს, რომ გამყინვარების მომდევნო ხანაში (პოლოცენში) ბუნებრივ გარემოს არსებითი ცვლილებები არ განუცდია (საქართველოს არქეოლოგია, 1991, გვ. 52-69).

პლესტოცენური ფაუნისა და ფლორის მონაცემებზე დაყრდნობით, გარკვეულ დონემდე შესაძლებელია საქართველოს ტერიტორიაზე პალეოეკოლოგიური სურათის რეკონსტრუქცია. ადრე პლესტოცენიდან ადრე პოლოცენამდე კლიმატური პირობები მკვეთრად არ შეცვლილა. ჰავა იყო ზომიერად მშრალი და თბილი (გაბუნია, ვეკუა, 1997, გვ. 13-15). აღმოსავლეთ საქართველოს რელიეფი ღრმა ხეობებით დანაწევრებული საშუალო სიმაღლის მთაგორიანი მასივებით ხასიათდებოდა. მცენარეთა ნამარხი ნაშთების შესწავლით დადგინდა, რომ იმ დროის აღმოსავლეთ საქართველოს ბარის ტყეებში ხარობდა თბილი და ზომიერად ტენიანი ჰავის მოყვარული ჯიშები – მუხა, ტირიფი, ძელქვა, ვერხვი, არყი, თხილი და სხვა (გაბუნია, ვეკუა, 1978, გვ. 3-56). ნამარხი ძუძუმწოვრების ძვლოვანი მასალის კვლევის შედეგად დადასტურდა ცხოველთა შემდეგი სახეობები: ენოტისებრი ძაღლი, აფთარი, ფოცხვერი, ხმალკბილა ვეფხვი, მაჩვზღარბა, მასტოდონტი, გიგანტური დანამა, მარტორქა, სპილო, გაშლილრქიანი ირემი, შველი, რქაგრეხილი ანტილოპა, ურქო ძროხა, ფრინველებიდან – სირაქლემა და სხვა (გაბუნია, ვეკუა 1997, გვ. 10-11).

აკვედუკის მიმდებარე ტერიტორიაზე არ ჩატარებულა პალეოეკოლოგიური და პალეობოტანიკური კვლევები, ამდენად დაზუსტებული ინფორმაცია გარემოში მომხდარი ცვლილებების შესახებ არ გაგვაჩნია. ძველი წყალსადენი, რომლისათვისაც აგებული იყო აკვედუკი, კვეთს ხელოვნურად გაშენებულ ფიჭვის ტყეს. XX საუკუნის მეორე ნახევარში მთელ ახალციხის რაიონში მიმდინარეობდა ამგვარი ხელოვნური ტყეების გაშენება.

2.3 მიწის გამოყენების ისტორია

აკვედუკის მიმდებარე ტერიტორია გამოყენებულია სოფელ ივლიტას მოსახლეობის მიერ სახნავ-სათესებად. აქ მხოლოდ ერთწლიანი კულტურები მოჰყავთ. უშუალოდ მთის თხემი, რომელზეც აკვედუკია აშენებული, სასოფლო სამეურნეო სამუშაოებისათვის გამოუსადეგარია.

სამცხის ტერიტორიის საერთო ფართობი შეადგენს 254 496 ჰექტარს, რაც მთელი საქართველოს 3,4%-ია. აღნიშნული ფართობიდან 1975 წელს სახნავს ეკავა 18401 ჰა., მრავალწლიან ნარგავებს – 3579 ჰა., ტყეს და ბუჩქნარს – 92271 ჰა., სათიბსა და საძოვარს – 74914 ჰა., საკარმიდამო ნაკვეთებს - 4045 ჰა. დანარჩენ ფართობს სოფლის მეურნეობაში გამოუყენებელი მიწები შეადგენდა.

3.0 კულტურული ფონი

3.1 პრეისტორიული და ისტორიული კონტექსტი

ქვედა პალეოლითი (2 000 000 – 100 000 წლის წინ)

ქვედა პალეოლითი გეოლოგიურად პლეისტოცენის ადრეულ საფეხურს შეესაბამება. ამ დროს გაჩნდა აგებულების მხრივ თანამედროვე ადამიანი. გვარის Homo (Homo erectus) პირველი წარმომადგენლები ცხოვრობდნენ მცირე ჯგუფებად და იკვებებოდნენ საცხოვრებლის გარშემო არსებული ბუნებრივი რესურსებით. ამ პერიოდის ობიექტი საქართველოს ტერიტორიაზე გამოვლენილია დმანისში. აქ ქვის ინვენტარსა და პლიოცენის ფაუნის ნაშთებთან ერთად მიკვლეულია Homo erectus-ის ნაშთები, რომლებიც უძველესია აფრიკის კონტინენტის გარეთ აღმოჩენილთა შორის. ისინი, იორდანეს ველის უბდაისას ობიექტთან ერთად, გვიჩვენებს ძველი ჰომინიდების მიგრაციის გზას აფრიკის გარეთ.

საქართველოს ტერიტორიაზე არსებობს 16 უბანი, სადაც აღნიშნული პერიოდით ან უფრო გვიანდელი დროით დათარიღებული აშელური ტიპის ქვის იარაღების კომპლექსია აღმოჩენილი. აქედან ორი უბანი მდებარეობს ქვეყნის სამხრეთ ნაწილში მილსადენის დერეფნის მიმდებარე ტერიტორიაზე.

შუა პალეოლითი (100 000 – 35 000 წლის წინ)

ეს პერიოდი ემთხვევა უძველესი Homo sapiens-ის, ნეანდერტალელი ადამიანის წარმოშობას. ევროპაში და სამხრეთ-აღმოსავლეთ აზიაში ადამიანის ისტორიის ამ პერიოდის გვიანი ეტაპი გამოირჩევა ე. წ. მუსტიეს ქვის იარაღების კულტურით, რომელიც აშელურთან შედარებით, უფრო უკეთ დამუშავებული და უფრო მრავალფეროვანი ფორმის იარაღებითაა წარმოდგენილი. ისევე, როგორც ჩრდილოეთ ევროპამ, საქართველომაც ამ პერიოდის ძირითადი დრო გლაციურ და პერი-გლაციურ გარემოში გაატარა. საქართველოში მუსტიეს ქვის იარაღების 75-ზე მეტი ადგილსამყოფელია გახსნილი. ამათგან შვიდი ნაპოვნია სამხრეთ საქართველოში, პროექტის სივრცის ძირითად რაიონში.

ზედა პალეოლითი (35 000 – 14 000 წლის წინ)

ზედა პალეოლითი შეესაბამება გვიან პლეისტოცენურ პერიოდს. ამ პერიოდში ქვის იარაღების დამზადების ტექნოლოგია მკვეთრად უმჯობესდება. ზოგიერთი არქეოლოგის ვარაუდით, სხვადასხვა ადგილებში აღმოჩენილი ქვის იარაღების განსხვავებულობა მიუთითებს ამ პერიოდში კულტურულად განსხვავებული ჯგუფების არსებობაზე.

ვარაუდობენ, რომ ამ პერიოდში ჩამოუყალიბდა ადამიანის მეტყველების უნარი. ზედა პალეოლითის ადამიანები საქართველოში დაკავებული უნდა ყოფილიყვნენ ჯგუფური ნადირობით. ისინი ხოცავდნენ ირემს, ბიზონს, გარეულ ცხენს, გარეულ თხას, დათვს, გამოქვაბულის ღომს, რომელთა ნაშთები დიდი რაოდენობით არის ნანახი ზედა პალეოლითის ძეგლებში. ადამიანი სახლობდა ბუნებრივ გამოქვაბულებში, კლდეების ღრმულებში, მოსანადირებელი ცხოველების ბილიკების მახლობლად.

საქართველოში აღმოჩენილი სულ ცოტა 33 მნიშვნელოვანი ზედა პალეოლითური ობიექტიდან სამი სამხრეთ საქართველოშია. არცერთი მათგანი არ არის მილსადენის დერეფანში ან მის მახლობლად.

მეზოლითი (ძვ. წ. 12000 – 8000 წლები)

მეზოლითის პერიოდის დასაწყისი განისაზღვრება პლეისტოცენის ეპოქის დასასრულითა და პოლოცენის დასაწყისით. განვლილმა ვიურმის გლაციაციამ შექმნა უფრო ზომიერი კლიმატი, რის გამოც გაჩნდა შედარებით დიდი სივრცეების ათვისების საშუალება. ნადირობა ცხოვრების ძირითად წყაროდ რჩებოდა, მაგრამ ადამიანმა დაიწყო უფრო მრავალფეროვანი მსხვერპლის ძიება. ნადირობდნენ როგორც ჯოგურად, ისე განცალკევებით მცხოვრებ სხვადასხვა ზომის ცხოველებზე – ირმებზე, ცხენებზე, ცხვრებზე. ეკონომიკის მნიშვნელოვანი ნაწილი გახდა სეზონური მცენარეული პროდუქტების სისტემატური მოპოვება. ადამიანი გადავიდა გამოქვაბულის სივრციდან ღია სივრცეების დაკავებაზე. ეს ერთნაირად ხდებოდა საქართველოში, მთელს ევროპაში და სამხრეთ-დასავლეთ აზიაში. ამ პერიოდის განსაკუთრებული თავისებურებაა იარაღის მასალის და იარაღის ნაირსახეობების მკვეთრი გამრავალფეროვნება. მიკროლითები (კაჟის და ობსიდიანის საჭრელები) და გაპრიალებული სამტკრევი ქვები, რომლებიც მცენარეების დასამუშავებლად გამოიყენებოდა, ამ პერიოდში ჩვეულებრივი მოვლენაა. ქვის საწაფები და ჰარპუნები მიუთითებს თევზჭერის პოპულარობაზე. ზედა პალეოლითის საზოგადოებიდან მეზოლითის საზოგადოებაზე გადასვლა მარტივად განიხილება როგორც პოლოცენის ზომიერი გარემოთი განპირობებულ მრავალფეროვან და უფრო ხელმისაწვდომ რესურსებთან შეგუების პროცესი. საქართველოში მეზოლითის 12 მნიშვნელოვანი ობიექტია ცნობილი. აქედან არცერთი არ არის მილსადენის დერეფნის სიახლოვეს.

ნეოლითური და ენეოლითური პერიოდები (ძვ. წ. 8000 – 3500 წლები)

ნეოლითური პერიოდის დასაწყისი ცნობილია, როგორც რევოლუციური, რამდენადაც ამ დროს მოხდა მკვეთრი ძვრები ადამიანის ეკონომიკურ ცხოვრებაში. ადამიანმა დაიწყო ნადირობიდან და შემგროვებლობიდან ცხოველების და მცენარეების მოშენებაზე გადასვლა და ხელი მიჰყო მიწათმოქმედებას და მესაქონლეობას. ამავდროულად დაიწყო მეთუნეობა დაგროვებული მცენარეული საკვების შესანახად და მოსამზადებლად. ფართოდ დაინერგა ისეთი ქვის იარაღები, როგორიცაა ხელცული, წაღდი, ნამგლის ჩასართები, სასრეს-საფქვავეები და თოხი, რომლებიც მიწის გასასუფთავებლად და გასაფხვიერებლად იხმარებოდა.

პალეოლითის და მეზოლითის პერიოდებისგან განსხვავებით, საქართველოს ნეოლითურ არქეოლოგიურ კომპლექსებში ძირითად ნაშთებს მეთუნეობის პროდუქციის (საკვების მოსამზადებელი და შესანახი ჭურჭლის) ნამსხვრევები წარმოადგენს, რაც საკვების დამზადების და შენახვის დიდ მნიშვნელობაზე მეტყველებს.

პირველი განცალკევებული ნეოლითური სახლები საქართველოს ტერიტორიაზე შედგებოდა ერთმანეთში გამავალი მრგვალი ან ელიფსური ოთახებისაგან. მათ ალიზით აშენებდნენ და, სავარაუდოდ, ხის ძელებით ამაგრებდნენ; ხურავდნენ ხის ტოტებით და შლამით. დასახლების ორგანიზაციის მაგალითია იმირის გორის უბანი ქვემო ქართლში (სამხრეთ საქართველო)..

ძვ. წ. VI-V ათასწლეულებში, აღმოსავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე ჩამოყალიბებულია მაღალგანვითარებული მიწათმოქმედების კულტურა. დადასტურებულია სხვადასხვა ჯიშის ხორბლეულის, ქერის, ფეტვის, შვრიის, აგრეთვე პარკოსნების (მუხუდო, ოსპი), ნესვის, მუაუნას და სხვათა ნაშთები. აღმოჩენილი ყურძნის წიპწები მიჩნეულია კულტურულ ვაზზე გარდამავალ ფორმად. დადასტურებულია მარტივი საირიგაციო სისტემის გამოყენებაც.

საქართველოში დაახლოებით 60 ნეოლითური ძეგლია ცნობილი. უმრავლესობა დასავლეთ საქართველოშია, თუმცა მათი კონცენტრაცია აღინიშნება ქვეყნის სამხრეთ მხარეებშიც. გვიანი ნეოლითის (ენეოლითის) ერთი ძეგლი მდებარეობს პროექტის მიმდებარე ტერიტორიაზე ახალციხის რაიონში.

ბრინჯაოს ხანა (ძვ. წ. 3500 – 800 წლები)

ბრინჯაოს ხანის კულტურამ ევროპაში, ხმელთაშუაზღვისპირეთში და აზიის სამხრეთ-დასავლეთში შექმნა საზოგადოების ახალი ტიპი, რომელიც დამყარებული იყო მესაქონლეობასა და მიწათმოქმედებაზე, მეთუნეობისა და ბუნებრივი ლითონის დამუშავების ტექნიკურ განვითარებაზე. ეს იყო პირველი სტრატეგიცირებული საზოგადოება, რომელიც იმართებოდა სამხედრო და სასულიერო ელიტის მიერ. მათ მაღალ სოციალურ სტატუსს ასახავს ძვირფასი ქვების, ძვირფასი ლითონებისა და ბრინჯაოსაგან ოსტატურად ნაკეთი სამკაულები.

ბრინჯაოს ხანა იყოფა ადრე, შუა და გვიანბრინჯაოს პერიოდებად. საქართველოს ტერიტორიაზე ამ ეპოქის უადრესი კულტურაა მტკვარ-არაქსის კულტურა, რომელიც მოიცავს ენეოლითსა და ადრეულ ბრინჯაოს ხანას (ძვ. წ. 3500-2500 წლები). ის ხასიათდება ალიზის, ქვის ან თიხალესილი სარლასტის ნაგებობებით, მაღალგანვითარებული სამეთუნეო, მეტალურგიული საქმიანობით და ამავე დროს განვითარებული მიწათმოქმედებით და მესაქონლეობით. ამ კულტურის ნაშთები კონცენტრირებულია სამხრეთ საქართველოს ცენტრალურ ნაწილში. ის ასევე ვრცელდებოდა თანამედროვე სომხეთის, აზერბაიჯანისა და აღმოსავლეთ თურქეთის ტერიტორიაზე და უფრო სამხრეთითაც, სირია-პალესტინამდე.

სამცხეში აღმოჩენილი მტკვარ-არაქსული პერიოდის ძეგლებიდან გამოირჩევა ახალციხესთან გათხრილი ნამოსახლარი და სამაროვანი, რომელიც ამირანის გორის სახელთიაა ცნობილი. იგი დღემდე რჩება სამხრეთ კავკასიაში ადრეობრინჯაოს ხანის ყველაზე მასშტაბურად შესწავლილ ქრესტომათიულ ძეგლად (ტ. ჩუბინიშვილი, 1963). 2005 წელს აწყურის მახლობლად, მილსადენის 202-ე კმ-ზე გამოვლინდა ადრეული ბრინჯაოს ხანის ნამოსახლარი, რომელიც ასევე მტკვარ-არაქსის კულტურას განეკუთვნება. ძეგლზე აღმოჩენილი არტეფაქტების მიხედვით, მოსახლეობის ძირითადი საქმიანობა მიწათმოქმედება და მესაქონლეობა ყოფილა.

მტკვარ-არაქსული კულტურის ნასახლარი გაითხარა ჯავახეთში სოფ. სათხეში (Isaac და სხვ., 1994). აქვე იქნა გათხრილი ყორღანი, რომლის სამარხეული ინვენტარი ანალოგიურია მტკვარ-არაქსული პერიოდის ქვაცხელას სამარხისა. ამდენად, იგი რეგიონში გამოვლენილი ყველაზე ადრეული ყორღანი უნდა იყოს.

აღმოჩენილი მტკვარ-არაქსული კულტურის ძეგლების მიხედვით ცხადი ხდება, რომ ადრეობრინჯაოს ხანაში სამცხე, ჯავახეთი და თორი ერთნაირი ინტენსივობით არ არის ათვისებული. ამ პერიოდის ძეგლები ნაკლებია ბორჯომის და ადიგენის რაიონებში. ზოგი მკვლევარი ამას იმით ხსნის, რომ მტკვარ-არაქსული ტომები უფრო ნაკლებადტყიან, უმთავრესად კონტინენტური კლიმატის ზონას ირჩევდნენ საცხოვრებლად (ჯაფარიძე, 1976)

მტკვარ-არაქსის კულტურას ცვლის ადრეყორღანული კულტურა, რომელშიც ორი ეტაპი გამოიყოფა: მარტყოფული და ბედენური. ადრეყორღანული კულტურის ადრეული, მარტყოფული ეტაპის ყორღანი 2004 წელს გაითხარა კოდინას მთაზე, მილსადენის დერეფნის 193 კმ-ზე. (ბორჯომის არქ. ექსპედიციის 2004 წ. გათხრების ანგარიში).

შუაბრინჯაოს ხანაში გავრცელებულია ე. წ. თრიალეთის კულტურა (ძვ. წ. 2500-1500 წლები). მისი გავლენა ვრცელდებოდა დღევანდელი საქართველოს საზღვრებს გარეთაც, სამხრეთით და აღმოსავლეთით. კულტურის სახელწოდება მოდის თრიალეთის პლატოდან (სამხრეთ-ცენტრალური საქართველოს ტერიტორია, რომელსაც კვეთს მილსადენის დერეფანი), სადაც 1930-იან წლებში არქეოლოგიურად პირველად იქნა შესწავლილი მისი ნაშთები. თრიალეთის კულტურა ხასიათდება დიდი ზომის ყორღანული სამარხებით, ბრწყინვალე სამეთუნეო ნაწარმით, ბრინჯაოს მეტალურგიითა და საიუველირო ხელოვნებით. სადღეისოდ თრიალეთის კულტურა შესწავლილია მხოლოდ სამარხეული კომპლექსების მეშვეობით. ამ კულტურის მატარებელი საზოგადოების ნამოსახლარები ჯერჯერობით უცნობია.

გვიანი ბრინჯაოს ხანაში სწრაფად მიმდინარეობს სამხრეთქართველური ტომების კონსოლიდაციის პროცესი, რომლის გამოხატულებაც იყო მონათესავე ტომების არეალში ვრცელი ტერიტორიის მომცველი ერთგვაროვანი კულტურის ჩამოყალიბება. დასავლეთ საქართველოში გვიანი ბრინჯაოს ხანაში ვითარდება კოლხური კულტურა. ძვ. წ. XIII-XII საუკუნეებში მათ საფუძველზე შეიქმნა დიდი წინასახელმწიფოებრივი გაერთიანებები – დიაოხი (ისტორიული საქართველოს სამხრეთ-დასავლეთ მხარე, ახლა თურქეთშია) და კოლხა (დასავლეთ საქართველო).

შუაბრინჯაოს ხანის ბოლო ეტაპზე (ძვ. წ. II ათასწლეულის შუა ხანები) და გვიანბრინჯაოს ხანაში სამცხე, ჯავახეთი და თორი განსაკუთრებით ინტენსიურად სახლდება და კულტურულად წინაურდება. ამ მხარეებში გამოვლენილ გვიანბრინჯაოს ხანის ძეგლთაგან აღსანიშნავია: სოფ. რველში (ბანისხევში) შემთხვევით აღმოჩენილი კულტურული ფენა (Известия Археологической Комиссии, 1911); სოფ. წაღვერში გათხრილი მელითონეობის სახელოსნოს ნაშთი; აქვე, სოფ. წაღვერში გათხრილი ამავე პერიოდის რამოდენიმე სამარხი; გუჯარეთის ხეობაში გათხრილი სპილენძ-ბრინჯაოს გადამამუშავებელი სახელოსნოს ნაშთები და მისთვის დამახასიათებელი თანმხლები მასალა; სოფ. თელავანში შემთხვევით მოპოვებული ბრინჯაოს ინვენტარი (კოლხური ცულები, აღმოსავლურ-ამიერკავკასიური ტიპის ცულები, ლითონის ყალიბები, ზოდები და სხვა), რომელიც განსაკუთრებული ღირებულების მასალად არის მიჩნეული (დამბაშიძე ოთ., 1967); სოფ. გომნაში გამოვლენილი სამაროვანი (ნიორაძე გ., 1943, გვ. 173). 1970-80-იან წლებში გაითხარა შუა ბრინჯაოს ხანის თრიალეთური კულტურის სამარხეული ძეგლები (ჯაფარიძე, კიკვიძე, ავალიშვილი, წერეთელი 1981) და გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანის ძეგლები რველში, ჩითახევში, კვირაცხოველში, ბორნიღელეში, ბერბუკებსა და მაჭარწყალში, ასევე ზველისა და ოქროყანა-ახნის შუა ბრინჯაოს ხანის ყორღანები (Гамбашидзе, Квижинадзе, 1979, გვ. 55-60; 1981, გვ. 57-64; 1985, გვ. 31-36). განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია უდის განძი (ადიგენის რაიონი), რომელიც ტიპური კოლხური კულტურის ბრინჯაოსა და რკინის იარაღ-საჭურველს და სხვა ნივთებს შეიცავს (ჯავახიშვილი, ჩუბინიშვილი, 1959).

რკინის ხანა და ადრეკლასიკური პერიოდი (ძვ. წ. 800-500 წლები)

ძვ. წ. I ათასწლეულის დასაწყისში ბრინჯაოს დამუშავებიდან რკინის მეტალურგიაზე გადასვლამ მნიშვნელოვანი ძვრები გამოიწვია ეკონომიკის განვითარებაში და საზოგადოების ცხოვრებაში.

აღმოსავლეთ საქართველოში რკინის წარმოების უძველესი კერა იყო რკინის მადნებით მდიდარი ქვემო ქართლი. რკინის ხანის ძეგლები გამოვლენილია წალკისა და ბორჯომის რაიონებშიც. დასავლეთ საქართველოში რკინის

წარმოების ცენტრები დადასტურებულია როგორც შავიზღვისპირეთში, ისე შიდა რეგიონებში, საიდანაც ფართოდ ხდებოდა რკინის მადნის ექსპორტირება ბერძნულ პოლისებში.

ამ პერიოდს ემთხვევა ადრინდელი ქართველური გაერთიანებების დაცემა. დიაუხი ძვ. წ. IX-VIII საუკუნეთა მიჯნაზე გაანადგურა ურარტუს სამეფომ. კოლხა ძვ. წ. 720 წლის ახლოს დაეცა კიმერიელთა შემოსევის შედეგად.

კლასიკური პერიოდი (ძვ. წ. 500-325 წლები)

აღმოსავლეთ საქართველო ამ პერიოდში აქემენიდური სპარსეთის ძლიერი პოლიტიკური და კულტურული გავლენის ქვეშ იმყოფებოდა. ამ გავლენას ადასტურებს ახალგორის განძი და ციხიაგორაზე მოპოვებული არქეოლოგიური მასალა. მიმდინარეობდა ცალკეულ ტომთა კონსოლიდაციის პროცესი, რომელშიც წამყვანი როლი მესხურ ტომებს ეკუთვნოდა. ამ პერიოდში დაფუძნდა ქალაქი მცხეთა.

დასავლეთ საქართველოში ძვ. წ. VI ს-ის მეორე ნახევარში ჩამოყალიბდა კოლხეთის სამეფო თავის ქალაქებით, სატაძრო ცენტრებით, განვითარებული მრავალდარგობრივი ხელოსნური წარმოებით, ფართო საერთაშორისო კონტაქტებით. ძვ. წ. VI-IV საუკუნეებში შავიზღვისპირეთში გაჩნდა ბერძნული ახალშენები ფაზისი (ფოთთან), გიენოსი (ოჩამჩირე), დიოსკურია (სოხუმი), რომელთაც ხელი შეუწევს კოლხეთის ეკონომიკური და კულტურული კავშირების გაფართოებასა და გაღრმავებას. კოლხეთის ფართო სავაჭრო ურთიერთობები ბერძნულ სამყაროსთან დასტურდება ანტიკურ ავტორთა ცნობებით და მრავალფეროვანი არქეოლოგიური მონაცემებით. გააქონდათ ძირითადად ხე-ტყე და სელი, შემოაქონდათ ფუფუნების საგნები – ძვირფასი ჭურჭელი, სამკაულები. აქ მიმოქცევაში იყო როგორც ბერძნული ფული, ისევე ადგილობრივ მოჭრილი მონეტები – კოლხური თეთრი. სამეფოს მთავარი საქალაქო-სატაძრო ცენტრის – ვანის გათხრებმა, რომლებიც 1947 წლიდან დღემდე მიმდინარეობს, უმდიდრესი არქეოლოგიური მასალა გამოავლინა.

ელინისტური ხანა (ძვ. წ. 325-65 წლები)

იბერიასა და კოლხეთში ალექსანდრე მაკედონელს არ უღალატებია. საქართველო ელინისტური ოიკუმენეს გარეთ დარჩა, მაგრამ პოლიტიკურმა, სავაჭრო-ეკონომიკურმა და კულტურულმა კონტაქტებმა ელინისტურ სამყაროსთან ქვეყნის განვითარებაზე დიდი გავლენა იქონია.

აღმოსავლეთ საქართველოში ცალკეულ გაერთიანებებს შორის ბრძოლის შედეგად ძვ. წ. IV-III საუკუნეთა მიჯნაზე ჩამოყალიბდა იბერიის (ქართლის) სამეფო დედაქალაქით მცხეთაში. ქართული საისტორიო ტრადიცია („ქართლის ცხოვრება“) პირველ მეფედ ფარნავაზს ასახელებს და მასვე მიაწერს დედაქალაქის ციტადელის – არმაზციხის მშენებლობასა და არმაზის კერპის აღმართვას. ფარნავაზს მჭიდრო კავშირი ჰქონდა სელევკიდების ელინისტურ სამეფოსთან და სახელმწიფო ორგანიზაციაც მის მსგავსად განაწესა.

ელინისტურ ხანაში საქართველოზე გადიოდა ერთ-ერთი უმთავრესი მსოფლიო სავაჭრო-სატრანზიტო მაგისტრალი, რომლის მეშვეობითაც ქვეყანაში ვრცელდებოდა ბერძნული საქონელი (კერამიკა, ტორეკტიკა, გლიპტიკა და სხვა). დაინერგა ელინისტური სამონეტო სისტემა: კოლხეთში ჭრიდნენ ლისიმაქეს, ხოლო იბერიაში ალექსანდრეს სტატერების ოქროს მინაბადებს.

ელინისტურ ხანაში აღინიშნება ურბანიზაციის პროცესის გაძლიერება და ქალაქების დაწინაურება. ამ პერიოდს ემთხვევა იბერიის დედაქალაქ მცხეთისა და კოლხეთის მთავარი სატაძრო ქალაქის – ვანის აღმავლობა. ფართოდ გავრცელდა ელინისტური სამშენებლო წესები და ნაგებობათა

ზოგიერთი ტიპი. ელინისტური გავლენა ატყვია ხელოსნობის ზოგიერთ დარგსაც – მაგალითად, საფეიქრო წარმოებაში დაინერგა ვერტიკალური საქსოვი დაზგა. გავრცელდა ბერძნულ-ელინისტური რელიგიური კულტები (განსაკუთრებით ფართოდ – დიონისესი). და რწმენა-წარმოდგენები, რაც დაკრძალვის წესებშიც აისახა – მაგალითად, სამარხებში მონეტის ჩატანება ქარონისათვის მისაცემად.

რომაული ხანა

ძვ. წ. 65 წელს რომაელმა მხედართმთავარმა პომპეუსმა კავკასიაში ილაშქრა და სხვა ქვეყნებთან ერთად დაიმორჩილა იბერია და კოლხეთიც. კოლხეთი იმპერიის პროვინციად იქცა. ზღვისპირა ქალაქებში (ფასისი, დიოსკურია, ტრაპეზუნტი, აფსაროსი) ახ. წ. IV საუკუნემდე რომაული გარნიზონები იდგა. იბერიამ შეინარჩუნა სამეფო ხელისუფლება. იბერიის მეფეები მითრიდატე I, ფარსმან I, ფარსმან II მეტნაკლები წარმატებით იცავდნენ თავს როგორც რომისაგან, ისე პართიისაგან. ახ. წ. II საუკუნესა და III საუკუნის დასაწყისში იბერია ძლიერი სახელმწიფოა, რომელიც დამოუკიდებელ პოლიტიკას ახორციელებს.

ამ პერიოდში აღინიშნება იბერიის დედაქალაქ მცხეთის შემდგომი დაწინაურება. ახ. წ. 75 წელს რომაელების დახმარებით გაამაგრეს არმაზის ციხის გალავანი. მაღალი სამშენებლო კულტურის მაჩვენებელია კარგად შემონახული თლილი ქვებით ნაგები კამაროვანი აკლდამა. მცხეთაში. ნაპოვნი ბერძნულწარწერიანი საფლავის ქვა მოწმობს, რომ აქ III-IV საუკუნეებში არსებობდა ხუროთმოძღვართა და მხატვართა უფროსის თანამდებობა.

ახ. წ. II-III საუკუნეებით დათარიღებულ ნეკროპოლზე არმაზისხევში, მცხეთის მახლობლად, აღმოჩნდა თასი არამეული წარწერით, პართული ოქროს მონეტები და სხვა. მრავალი ამდროინდელი სამარხია სამთავროს ნეკროპოლზეც თვით მცხეთაში. აქ მოპოვებულია ბერძნულ და ებრაული ეპიგრაფიკული მასალა, მონეტები, მრავალრიცხოვანი სამკაული, ვერცხლისა და მინის ჭურჭელი და სხვა.

რომაული კულტურის და ცხოვრების წესის გავლენით საქართველოს ქალაქებში ჩნდება წყალგაყვანილობით აღჭურვილი აბანოები (არმაზისხევი, ბაგინეთი, ურბნისი, ძაღისა, ბიჭვინთა, შუხუთი. უკანასკნელ სამში გამოვლენილია მოზაიკური იატაკების ნაშთები).

ადრეული შუა საუკუნეები (IV-X საუკუნეები)

საქართველოში შუა საუკუნეების პერიოდის დასაწყისად მიღებულია ქართლის ქრისტიანობაზე მოქცევის წელი – 326 ან 337. ქრისტიანობის დამკვიდრება აღმოსავლეთ საქართველოში უკავშირდება წმ. ნინოს, რომელმაც მოაქცია ჯერ დედოფალი ნანა, შემდეგ მეფე მირიანი და მცხეთის მთელი წარმართი მოსახლეობაც. დასავლეთ საქართველოს ზღვისპირა ქალაქებში ამ დროს უკვე არსებობდა დიდი ქრისტიანული თემები, მაგრამ სახელმწიფო რელიგიად ეგრისის სამეფოში ის ცოტა მოგვიანებით გამოცხადდა.

V-VI საუკუნეებში საქართველოში თავისი გავლენის დასამყარებლად იბრძოდნენ ბიზანტიის იმპერია და სასანიდური ირანი. V საუკუნის II ნახევარში ქართლის მეფე ვახტანგ გორგასალი წარმატებით უმკლავდებოდა ძლიერი მეზობლების აგრესიას. მის სახელს უკავშირდება ქალაქ თბილისის დაარსება, რომელიც მალე ქართლის დედაქალაქი გახდა. მანვე დაარსა ქართლის საკათალიკოსო, რომლის საფუძველზეც აღმოცენდა საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალია.

627 წელს ქართლზე ილაშქრა ბიზანტიის იმპერატორმა ჰერაკლემ. „ქართლის ცხოვრების“ ცნობით, მან აქ რამდენიმე ეკლესია ააშენა და მათ შორის აწყურის კათედრალიც. VII საუკუნის შუახანებში საქართველო არაბებმა

დაიპყრეს. IX საუკუნეში ტაო-კლარჯეთში (ისტორიული სამხრეთ-დასავლეთ საქართველო, ახლა თურქეთშია) ჩამოყალიბდა ძლიერი სახელმწიფო, რომელსაც სათავეში ბაგრატიონთა სამეფო ოჯახი ედგა. წმ. გრიგოლ ხანძთელის თაოსნობით ამ მხარეში გაშლილ დიდ სამონასტრო მოძრაობას კულტურის მძლავრი განვითარება მოჰყვა. დასავლეთ საქართველო ამ პერიოდში აფხაზთა სამეფოს შეადგენდა. 978 წელს ბაგრატ III ორივე სამეფოს მეფე გახდა, რითაც საფუძველს ჩაუყარა საქართველოს გაერთიანებას. X საუკუნის II ნახევარსა და XI საუკუნის დასაწყისში აღინიშნება არქიტექტურისა და ხელოვნების არაჩვეულებრივი აღმავლობა. ადრეულ შუა საუკუნეებს განეკუთვნება ახალციხის ციხის უადრესი სამშენებლო ფენა, რომელსაც IX საუკუნით ათარიღებენ (ლ. ჭილაშვილი, 1970: გვ. 107)

განვითარებული შუა საუკუნეები (XI-XV საუკუნეები)

XI საუკუნის I ნახევარში მეფეები გიორგი I და ბაგრატ IV ცდილობდნენ საქართველოს საბოლოოდ გაერთიანებას და ბიზანტიის გავლენისგან თავის დაღწევას. 1070-იან წლებში ქვეყნის განვითარების პროცესი შეაფერხა თურქ-სელჯუკთა შემოსევამ. მაგრამ დავით IV აღმაშენებლის მეფობაში (1089-1125) საქართველო კვლავ წინსვლის გზაზე დადგა. დავითმა შემოიერთა კახეთი, რომელიც მანამდე ცალკე სამეფოს წარმოადგენდა და თბილისი, რომელიც თითქმის 400 წელი არაბებს ეკავათ. ამით დასრულდა საქართველოს პოლიტიკური გაერთიანება. დავითმა საქართველო რეგიონის უძლიერეს სახელმწიფოდ აქცია და რამდენიმე ბრძოლაში დაამარცხა თურქ-სელჯუკები. მის წარმატებებს ხელი შეუწყო ჯვაროსანთა აქტივობამაც ახლო აღმოსავლეთში. საქართველო ერთიან ძლიერ სახელმწიფოდ რჩებოდა დავითის მემკვიდრეების დროსაც და თავისი ძლიერების მწვერვალს მიაღწია თამარ მეფის დროს (1178-1213). თამარის სამეფო მოიცავდა თითქმის მთელ სამხრეთ კავკასიას, ხოლო მისი გავლენა ვრცელდებოდა ჩრდილოეთ კავკასიაშიც და ტრაპეზუნტის იმპერიაშიც. 1235 წელს საქართველო მონღოლებმა დაიპყრეს. ამის შემდეგ იწყება სახელმწიფო სისტემის, ეკონომიკისა და კულტურის თანდათანობითი დეგრადაცია. გიორგი IV ბრწყინვალესა (1314-1346) და ალექსანდრე I-ის (1412-1442) ცალკეულ წარმატებებს ამ პროცესის შეჩერება არ შეეძლო. 1453 წელს ბიზანტიის იმპერიის დაცემის შემდეგ ქვეყანა მთლიანად მუსლიმური სახელმწიფოებით აღმოჩნდა გარშემორტყმული. XV საუკუნის II ნახევარში საქართველო რამდენიმე სამეფოდ და სამთავროდ დაიშალა

X-XII საუკუნეებს განეკუთვნება ქალაქ ახალციხის დაფუძნება. წერილობით წყაროებში ის პირველად XII საუკუნეში იხსენიება. XII-XIV საუკუნეებს განეკუთვნება ქალაქის მფლობელების – ჯაყელების ციხე-სიმაგრე. დაახლოებით ამავე პერიოდისა უნდა იყოს ფრაგმენტები, რომლებიც მოგვიანებით სხვა შენობებში გამოიყენეს. ციხის ალაყაფის კარის მარცხენა ზედა კუთხეში ჩატანებულია XII საუკუნის წარწერიანი ქვა, რომელშიც იხსენიებიან აღმშენებლები – მიქელი და ბაგრატი.

გვიანი შუა საუკუნეები (XVI-XVIII საუკუნეები)

გვიანი შუა საუკუნეები საქართველოში ღრმა პოლიტიკური, ეკონომიკური და კულტურული კრიზისის პერიოდია. სამეფო-სამთავროებად დაშლილი ქვეყანა გარეშე მტრებს ვერ უმკლავდებოდა და ხშირად ხდებოდა შემოსევების მსხვერპლი. XVI-XVIII საუკუნეებში ქართლი და კახეთი ძირითადად ირანს ექვემდებარებოდა. დასავლეთ საქართველო ოსმალეთის გავლენის ქვეშ იყო. სამხრეთ-დასავლეთ საქართველო (სამცხე-საათაბაგო) ოსმალეთმა 1570-იან წლებში პირდაპირ მიიერთა. 1628 წელს აქ ახალციხის საფაშო ჩამოყალიბდა.

ერეკლე II-ს მიერ ქართლისა და კახეთის გაერთიანებას და რამდენიმე წარმატებულ ომს 1795 წელს ირანელთა გამანადგურებელი შემოსევა მოჰყვა. ოსმალეთის მიერ სამცხის მიერთების შემდეგ ახალციხე ჯერ ლივას (პროვინციის), ხოლო 1628 წლიდან – საფაშოს ცენტრი გახდა. ამ პერიოდში ციტადელი რამდენჯერმე შეკეთდა. ქალაქში აშენდა მეჩეთი. ძველი უბნები ტერასებად იყო გაშენებული ციხის მიმდებარე ფერდობებზე და მის გარშემო. 1650-იან წლებში ქალაქი, რომელშიც სახლების უმეტესობა ხისა იყო, დიდი ხანძრის შედეგად მთლიანად გადაიწვა. XVII საუკუნის II ნახევარში ახალციხე ხელახლა გაშენდა. XVIII საუკუნეში ის ტყვეებით ვაჭრობის ცენტრად იქცა.

ახალციხე მრავალეროვანი და მრავალკონფესიური ქალაქი იყო. აქ ცხოვრობდნენ ქართველები, სომხები, თურქები, ებრაელები. ქალაქში იყო კათოლიკური და სომხურ-მონოფიზიტური ეკლესიები, მეჩეთები, სინაგოგა. 1752 წელს ციტადელში აშენდა ახალი დიდი მეჩეთი და მედრესე. აქ იყო ასევე ტყვია-წამლის საწოებები, ბიბლიოთეკა, საცხოვრებელი კოშკები და სხვა.

ციტადელი (სასახლე, აბანოები და სხვა შენობები) ფერსათის მთიდან გამოშდინარე ლიკანისხევის წყაროს წყლით მარაგდებოდა, გასვლა კი მდ. ფოცხოვისკენ უნდა ჰქონოდა მიწისქვეშა კოლექტორების მეშვეობით. ციტადელში დღემდე შემორჩენილია ადრინდელი წყალგაყვანილობის ნაშთი. მშენებლობის დროს აქა-იქ ჩნდება თიხის მიღები, სარეზერვუარო, გამწმენდი და გამანაწილებელი დერგები, წყლის გადამყვანი და სარწყავი არხების ნაშთები. ახალციხის ციტადელისა და რაბათის წყალმომარაგების სისტემის ნაწილს წარმოადგენდა ჩვენს მიერ გათხრილი და შესწავლილი აკვედუკიც.

ახალი დრო (XIX-XX საუკუნეები)

ირანელთა 1795 წლის შემოსევამ ქვეყანა კატასტროფის პირას მიიყვანა. ამით ისარგებლა რუსეთის იმპერიამ და 1801 წელს ქართლ-კახეთის სამეფო დაიპყრო. 1810 წელს იგივე ბედი ეწია იმერეთის სამეფოს და შემდეგ გურიის, სამეგრელოსა და აფხაზეთის სამთავროებსაც. 1828 წელს ოსმალეთთან მოგებულ ომის შემდეგ რუსეთმა მიიერთა სამცხე-ჯავახეთი, ხოლო 1878 წელს – აჭარა და შავშეთ-კლარჯეთი. რუსეთის გზით საქართველოში შემოვიდა ევროპული კულტურა და ცხოვრების წესი.

რუსეთის მიერ სამცხის მიერთების დროისთვის ახალციხის მოსახლეობა 10 000 სულს შეადგენდა. ქალაქი 12 უბნად იყოფოდა: ნურალიანთ უბანი, ლელოს უბანი, ჯირითმოედნის უბანი, ზემო უბანი, გუმბათის უბანი, ქართველების უბანი და სხვა (ივ. გვარამაძე, 1906, გვ. 3-4). რუსული ხელისუფლების პერიოდში ქალაქში განვითარდა ვაჭრობა და ხელოსნობა. გაჩნდა ევროპული ყაიდის შენობები.

1918 წელს, რუსეთის რევოლუციების შემდეგ საქართველომ დამოუკიდებლობა მოიპოვა. სამცხეში მუსლიმმა სეპარატისტებმა თურქეთის წაქეზებით სცადეს ცალკე სახელმწიფო შეექმნათ, მაგრამ საქართველოს დემოკრატიულმა რესპუბლიკამ წარმატებით აღკვეთა ეს მცდელობა. 1921 წელს ბოლშევიკურმა რუსეთმა კვლავ დაიპყრო საქართველო და საბჭოთა სოციალისტურ რესპუბლიკად აქცია.

1945 წელს საბჭოთა ხელისუფლებამ ნაცისტური გერმანიისადმი სიმპათიების ბრალდებით ახალციხიდან და სამცხის სხვა რაიონებიდან გაასახლა მთელი მუსლიმური მოსახლეობა (ე. წ. თურქი მესხები). მათი უდიდესი ნაწილი ახლაც საქართველოს გარეთ ცხოვრობს.

1991 წელს კვლავ აღდგა საქართველოს დამოუკიდებლობა.

3.2 წარსულში ჩატარებული კვლევების მიმოხილვა

სოფელ ივლიტასთან, ძეგლ IV-238 ერთი კილომეტრის რადიუსში არქეოლოგიური ძეგლი არ აღმოჩენილა.

4.0 მეთოდოლოგია

4.1 საველე მეთოდები

პირობითი ნულოვანი წერტილი საკვლევი ტერიტორიის გარეთ იქნა აღებული. ტერიტორია 10 მ × 10 მ ზომის კვადრატებად დაიყო. გეგმაზე კვადრატები ლათინური ანბანის დიდი ასოთი და არაბული ციფრით აღინიშნა.

კულტურული ფენების დასაფიქსირებლად შესასწავლ ტერიტორიაზე გავლებული იქნა 5 სხვადასხვა ზომის სასინჯი თხრილი. ერთი თხრილი კედელზე გაკეთდა, რომელიც შიდა მხრიდან ამოიწმინდა. გათხრები ხელით მიმდინარეობდა.

გამოვლენილი ძეგლი და არტეფაქტები დაინომრა, აიზომა და ჩაიხატა. გაკეთდა ძეგლის გენერალური გეგმა და ჭრილები. მოხდა ძეგლისა და არტეფაქტების ფოტო ფიქსაცია. მასალა აიკრიფა და დაფიქსირდა დონეების მიხედვით. მოპოვებული მასალა საველე პირობებში შეიფუთა და გაუკეთდა ეტიკეტი. ველიდან ყველა არტეფაქტი წამოღებული იქნა ლაბორატორიული დამუშავებისათვის.

4.2 ლაბორატორიული მეთოდები

არტეფაქტები დაჯგუფდა მასალისა და აღმოჩენის ადგილის მიხედვით. თიხის არტეფაქტები ფუნჯით გაიწმინდა და გაირეცხა მარილმჟავას ხსნარით გაზავებულ წყალში. რის შემდეგაც ჩატარდა მათი სტილისტური და ტიპოლოგიური ანალიზი. არტეფაქტების ის ნაწილი, რომელიც კვლევისათვის გამოუსადეგარი აღმოჩნდა და ასევე აღირიცხა.

ყველა არტეფაქტი დაინომრა, აღიწერა და გატარდა კატალოგში, გაუკეთდა ეტიკეტი და მოთავსდა პოლიეთილენის პარკში.

დახარისხდა ციფრული ფოტოები.

საველე და ლაბორატორიულ სამუშაოებთან დაკავშირებული დოკუმენტაციის ელექტრონული და ნაბეჭდი ვერსიები ინახება საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ოთარ ლორთქიფანიძის არქეოლოგიის ცენტრის საცავში.

5.0 შედეგები

5.1 ძირითადი მონაცემების მოკლე მიმოხილვა

საკვლევ ტერიტორიაზე, რომელიც მდებარეობს ახალციხის რაიონში, სოფ. ივლიტასთან, მილსადენის 231-ე კმ-ზე, შესწავლილია 82,4 მ² ფართობი. გავლებულია სხვადასხვა ზომის 5 სასინჯო თხრილი, აქედან №1 და №4 თხრილები – აკვედუკის მიმდებარედ, მილსადენის დერეფანში, ძირითადი კი – ზედ აკვედუკზე.

№1 თხრილში (6×2,4×0,5 მ) გაიწმინდა ქვების გროვა, რომელთაგანაც კულტურული ფენა არ დადასტურდა.

№2 თხრილი (4×1×0,5 მ) სტერილური გამოდგა.

№3 თხრილში ზომით (6×2×0,5 მ) კერამიკის წვრილი ნატეხები ჩნდებოდა კულტურული ფენის გარეშე. კერამიკული ნაწარმი ძირითადად მიწების ნატეხებს წარმოადგენდა.

№4 თხრილშიც, ზომით (4×2×0,7 მ), მცირე რაოდენობით აღმოჩნდა თიხის მიწების ფრაგმენტები.

№5 ძირითადი თხრილი (11×4 მ) გატარდა უშუალოდ აკვედუკზე.

როგორც საინჟინრო ნაგებობის, ისე თიხის მიწების ფრაგმენტების აღმოჩენა აშკარას ხდის, რომ საქმე გვაქვს ჰიდროსაინჟინრო ნაგებობასთან – აკვედუკთან, რომელიც სავარაუდოდ ქალაქ ახალციხის ძველი უბნის წყალმომარაგებას ემსახურებოდა.

მოპოვებული არტეფაქტების საერთო რაოდენობაა 36 ერთეული, აქედან კერამიკული მასალა – 34, ქვა – ერთი, დუღაბის ფრაგმენტი – ერთი. ყველა არტეფაქტი ძეგლს მიეკუთვნება და ძირითადად აკვედუკის ზედაპირზე ქვის წყობაში და მასზე მიყრილ მიწაშია მოპოვებული. ამდენად, თვით ძეგლსა და კულტურულ ფენაში მოპოვებული მასალის პროცენტული შეფარდება შემთხვევით მოპოვებულთან არის 100% - 0%-თან.

5.2 ძეგლები

ობიექტზე ერთადერთ ძეგლს წარმოადგენს ჰიდროსაინჟინრო ნაგებობა – აკვედუკი. იგი აგებულია სასმელი წყლის მიწების გადასაყვანად ქედის უნაგირისებურ ჩადაბლებაში. აკვედუკის შემორჩენილი საერთო სიგრძე 180 მ-ია. ის მიმართულია ჩრდილო-დასავლეთიდან სამხრეთ-აღმოსავლეთისკენ (ტაბ I). თხრილების გავლების შემდეგ დადასტურდა, რომ აკვედუკი ნაგებია ოთხკუთხა მოყვანილობის ფლეთილი ქვებით, ტალახის გამოყენებით. შეიმჩნევა კირის დუღაბის გამოყენებაც. კედლის საშუალო სიგანეა 2 მ, ზედა ნაწილი შევიწროვებულია 1,5 მ ს-მდე (ტაბ I). მაქსიმალური სიმაღლეა 2,5 მ. ქვის წყობას გასამაგრებლად ორივე მხრიდან მიყრილი აქვს მიწა, რის გამოც აკვედუკს ღილვისებური შემადგენლის (ყრილის) სახე აქვს მიღებული. ყრილის სიგანე ძირთან 6,5 მეტრია.

აკვედუკის ნაგებობა ამოშენებულია ბრტყელი ფილებით. აღმოსავლეთის კედელი ზოგიერთ მონაკვეთში გადმოხეკილი და დეფორმირებულია. კედელი შედგება 11 რიგად დაწყობილი ქვებისაგან. 1,4 მ სიმაღლეზე წყობა საფეხურს იკეთებს, რის შემდეგაც 0,5 მ სიმაღლეზე ოთხ რიგად დაწყობილი ქვის კედელი ვიწროვდება.

მიუხედავად იმისა, რომ აკვედუკზე გადატარებული წყალსადენი, მოპოვებული მიწების მიხედვით, არაერთგზის განუახლებიათ, ის არ შეიცავს განსხვავებული სტრატებს და ამდენად ერთფენიან ძეგლად უნდა ჩაითვალოს

5.3 არტეფაქტები

აკვედუკზე აღმოჩენილი არტეფაქტები მასალის მიხედვით სამად შეიძლება დაჯგუფდეს:

1. კერამიკული არტეფაქტები

ფუნქციის მიხედვით კერამიკაში გამოიყოფა ორი ქვეჯგუფი – სამშენებლო და სუფრის. კერამიკული მასალის 34 ნიმუშიდან 33 წყალსადენის მიწების ფრაგმენტებია. სუფრის ჭურჭელი ხელადის ერთი ნატეხით არის წარმოდგენილი.

ტიპი: სამშენებლო კერამიკა, მიწები (ტაბ. III: 37, 39) მოწითალო-ჩალისფრად გამომწვარი, წმინდა სილანარევი თიხისგან დამზადებული, სხვადასხვა დიამეტრისა, სადა, გლუვზედაპირიანი, შიდაპირზე ჩარხისეული წრიული ღარებით, თიხის მიწების თავისა და ბოლოს ფრაგმენტები.

წარმოების ტექნიკა – დამზადებულია ჩარხის გამოყენებით, სილანარევი თიხისგან, გამომწვარია ღუმელში.

გავრცელება – აკვედუკის მაღალ ნაწილში, ზედაპირზე და მასთან ახლოს, ძირითადად თხრილში.

ფუნქცია – სასმელი წყლის მიწსადენის მიწები (სამშენებლო).

პერიოდი –XVII-XVIII საუკუნეები.

ტიპი: სუფრის კერამიკა, ხელადა – პირისა და ყელის ერთი მცირე ფრაგმენტი, სადა, გლუვი, უორნამენტო; ჩალისფერი გამოწვის.

წარმოების ტექნიკა – დამზადებულია ჩარხზე, წმინდა თიხისგან, გამომწვარია ღუმელში.

აღმოჩნდა აკვედუკის ქვის წყობაში.

პერიოდი –გვიანანტიკური (?).

2. ქვითკირის არტეფაქტი

ტიპი: სამშენებლო, ქვითკირის დუღაბი (ტაბ. III: 2) – ნატეხი, შიგ მოხვედრილი თიხის მიწის ფრაგმენტი.

დამზადებულია დამწვარი კირისა და ქვიშის გამოყენებით, მიწის ნატეხი შემთხვევით არის მოხვედრილი.

აღმოჩნდა აკვედუკის ზედა ნაწილში, ქვის წყობაში.

ფუნქცია – სამშენებლო მასალა.

პერიოდი – XVII-XVIII საუკუნეები.

3. ქვის არტეფაქტი

ტიპი: არქიტექტურული დეტალი, კარნიზი (ტაბ. III: 1) – მონაცრისფრო ბაზალტის ქვისგან დამზადებული, ერთი მხრიდან შემკულია ირიბად ამოკვეთილი კანელურებით და მცენარეული მოტივით. დამუშავებულია კვეთით.

აღმოჩნდა აკვედუკის ქვის წყობის შევსებაში, ზედაპირიდან 1.1 მ სიღრმეზე.

ფუნქცია – პირველადი: სამშენებლო, ეკლესიის (?) კარნიზის დეტალი; მეორადი: სამშენებლო, აკვედუკის კედლის წყობის ქვა.

პერიოდი – ადრეული შუასაუკუნეები და XIV-XVI საუკუნეები.

6.0 ინტერპრეტაცია

სოფელ ივლიტასთან გამოვლენილი აკვედუკი წარმოადგენს ახალციხის რაბათისა და ციტადელის წყალმომარაგების სისტემის ნაწილს. მისი ფუნქციონირება დაკავშირებული ჩანს დასახლებისა და გარნიზონის სასმელი წყლით მომარაგებასთან.

აგებულებით, თიხის მიღების სტრუქტურითა და სხვა გარეგანი მონაცემებით ივლიტას აკვედუკი მიესადაგება გვიანი შუასაუკუნეების სამშენებლო ტექნიკას. მისი უფრო ადრეული ხანით დამთარიღებული მასალა გამოვლენილი არ არის. ისტორიული ვითარების გათვალისწინებით, აკვედუკის აშენებისა და ფუნქციონირების პერიოდი XVII-XVIII საუკუნეებით შეიძლება განისაზღვროს. ამასთან აღსანიშნავია აკვედუკის კედლის წყობაში ორნამენტური ბაზალტის ქვის აღმოჩენის ფაქტიც. ეს სავარაუდოდ ადრეული შუა საუკუნეების ეკლესიის კარნიზის ფრაგმენტი უნდა იყოს. როგორც ჩანს, აკვედუკის მშენებლობის დროს იმხანად უკვე დანგრეული ეკლესიის ქვებიც არის ხელმეორედ გამოყენებული.

ივლიტასთან გათხრილი აკვედუკი, როგორც ჩანს მახლობლად აღმართული მთიდან გადმოდიოდა და დიდ მანძილზე გადაბმული თიხის მიღებით მიემართებოდა დანიშნულების ადგილებისაკენ (რაბათისაკენ, სარწყავი ბაღ-ბოსტნებისაკენ, აბანოსაკენ და და სხვა). ეს მიღები ქმნიდა ღია წყალსატარ არხს. ისინი კირხსნარით იყო ერთმანეთზე გადაბმული და საკმაოდ მძლავრი, მაღალი კედლის თავზე იყო მოთავსებული. ქვით აგებული მძლავრი გრძელი კედელი ის მანიველირებელი ნაგებობაა, რომელიც უსწორმასწორო რელიეფს ასწორებდა, მიღებში წყლის დინებას შეფერხების საშუალებას არ აძლევდა და დანიშნულების პუნქტისაკენ მიმართავდა. დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა სათავე ნაგებობასაც, რომელსაც წყლის ვარდნის წნევა უნდა განესაზღვრა.

აკვედუკების ისტორია ძველი დროიდან იწყება. აღმოსავლეთის ქვეყნებში აკვედუკებს აშენებდნენ ძვ. წ. II ათასწლეულებიდან, საბერძნეთში – ძვ. წ. VII საუკუნიდან. ნაწილობრივ შემონახულია რომის აკვედუკები (ძვ. წ. IV ს.), რომელთა საერთო სიგრძე შეადგენდა 436 კმ-ს, აქედან ხიდ-აკვედუკებისა – 55 კმ-ს. ცნობილია აკვედუკი “აპიუსის წყალი”, რომელიც ძვ. წ. 312 წელს გაიყვანა აპიუს კლავდიუსმა. რომაული აკვედუკების ბრწყინვალე ნიმუშებია, „პონ დიუ გარი“ ნიმის მახლობლად (ძვ. წ. I ს., გალია, დღ. საფრანგეთი) და ამჟამად მოქმედი აკვედუკი სეგოვიის მახლობლად (ახ. წ. II ს., ესპანეთი). ცნობილია აგრეთვე ბურგასის აკვედუკი კონსტანტინეპოლთან (VI ს.). ათონის ივერთა მონასტრის ორსართულიანი ღიაძალებიანი ხიდ-აკვედუკი (ქალკედის ნახევარკუნძულზე, საბერძნეთში) აგებულია 980-983 წლებში, იოანე მთაწმინდელისა და თორნიკე ერისთავის სამშენებლო მოღვაწეობის დროს.

საქართველოში ასეთი კაპიტალური და მძლავრი წყალმიწოდებელი და გამანაწილებელი ნაგებობები ბოლო დრომდე აღმოჩენილი არ ყოფილა. ივლიტას აკვედუკი პირველი და ჯერჯერობით ერთადერთია, თუმცა წყალგაყვანილობის სხვაგვარი სისტემები ადრეული ხანიდან არის ცნობილი. XII საუკუნის კლდეში ნაკვეთ მონასტერს ვარძიას წყაროს წყალს ფერსათის მთიდან გამოყვანილი ერთ-ერთი არხი აწვდიდა. ვარძიაში აღმოჩენილი: წყალგამტარი ქსელი წყალგაყვანილობის დახვეწილი საინჟინრო ხელოვნების მაჩვენებელია. წყალი აქ მონასტრის ზევით, მთის სიმაღლიდან ვარდნის ძალით მოედინებოდა კლდეში გაჭრილ გვირაბში, კლდეშივე ნაკვეთ რეზერვუარსაც ავსებდა და შემდეგ თიხის მიღების სენაკებისკენ

მიემართებოდა [К. Мелитаури, 1963: стр. 7]. ყალიბში ჩამოსხმულ თიხის მიღებს კირხსნარით აბამდნენ ყელთან (წიბოსთან) და საგანგებოდ დახრილ სიბრტყეზე მიმართავდნენ, რათა წყლის წნევა არ შეფერხებულყო. რელიეფის მიხედვით თიხის მიღები ხან “ჩაიმალებოდა” ღარში, ხან კი კლდეზე ღიად გადიოდა.

ამ კონტექსტში საგანგებო ყურადღებას იმსახურებს სამცხის ძველი საირიგაციო სისტემები. სამცხეში მთის წყაროების გამოყენება არსებითად ერთადერთი საშუალება იყო ნიადაგის მორწყვისათვის. წყაროებს ზემოდან ვარდნის ძალით უშვებდნენ ქვემოთ, დაბლობისაკენ. ჰიდროტექნიკური თვალსაზრისით ამ მხარეში მორწყვას ძირითადად მთისათვის დამახასიათებელი ხასიათი აქვს – ისევე, როგორც სვანეთში, ზემო რაჭაში, ხევში. ახალციხისა და ადიგენის დაბლობ მიწებზე განვითარებულია მემინდვრობა, მებოსტნეობა, გაშენებულია ვენახი. აქ რწყვა ხდება წყაროებიდან და წყალშემკრები რეზერვუარებიდან – ვარდნის ძალის გამოყენებით. ხეობებში, პატარა ნაკადულების შეკრების შემდეგ წყალი გაჰყავდათ რომელიმე მაღალ ადგილას, სადაც აკეთებდნენ ხელოვნურ წყალვარდნილებს. დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა რელიეფის გასწორებასაც, გასუფთავებასაც, რისთვისაც იყენებდნენ მორწყვის სხვადასხვა ხერხებს. მაგალითად დატბორვით მიწას დიდხანს უნარჩუნებდნენ ტენიანობას [М. К. Герешидзе, 1990: стр. 95-116].

ძველ სამცხეში არხის გამოყვანა და წყლის მოვლა მთელი სოფლის მოვალეობა იყო. წყლის მოპარვა ისევე ისჯებოდა, როგორც პურის მოპარვა. სამცხეში მორწყვის ძირითად ფორმად გამოიყენებოდა მთის ნაკადულები, რუები, ხელოვნული არხები. ვარდნის ძალით წყალი მაღალი ტერასებიდან სხვადასხვა მიმართულებით ნაწილდებოდა ხელოვნურად შექმნილი რეზერვუარებში. ტერასული მეურნეობა სამცხის მოსახლეობის შრომითი საქმიანობის დამახასიათებელი ნაყოფია, რომელიც მთის მოსახლეობის მიწათმოქმედების საუკუნოვან ტრადიციებს გვიჩვენებს.

ივლიტასთან გათხრილი აკვედუკი მოწმობს, რამდენად მნიშვნელოვანი იყო წყალმომარაგება ახალციხისთვის და მიმდებარე სასოფლო დასახლებების სავარგულებსთვის. ახალციხის ციტადელი თუმცა არქეოლოგიურად არ გათხრილა, მაგრამ იქ მდგარი ნაგებობები – მეჩეთი, აბანო, სასახლე, “დარბაზები”, დუქან-ფარდულები თავად გულისხმობს წყალგაყვანილობის არსებობას.

ქალაქ ახალციხის ძველი ნაწილი მდებარეობს მდ. ფოცხოვის მარცხენა, მაღალ კლდოვან ნაპირზე. ის მოიცავს ციხესა და მის ირგვლივ განლაგებულ ე. წ. რაბათს – ვაჭართა და ხელოსანთა უბანს. ვახუშტის ცნობით „არს ახალციხე ქალაქი ფერსათის მთის ჩამოსულ კლდესა ზედა, ხოლო ქალაქი არს მოზღუდული ციხიდან ქვითკირის სამი ზღუდით” (ვახუშტი, გვ. 125)

ციტადელის უძველესი სამშენებლო ფენა შესაძლოა მიეკუთვნება IX-X საუკუნეებს – პერიოდს, როცა ქალაქი ყალიბდება და გამაგრებული ციხის ფარგლებში ექცევა, როგორც ციხე-ქალაქის ნაწილი (დ. ჭილაშვილი, 1970: გვ.107) ძირითადად ციტადელი აგებულია ათაბაგ სარგის ჯაყელის დროს (XIII–XIV სს.) დღემდე შემორჩენილ ყველა ძველ ნაგებობაში ჩანს რამდენიმე გადაკეთების კვალი.

1628 წელს ახალციხე საფაშოს ცენტრი გახდა. ახალციხის ფაშებს რეზიდენცია ციტადელში ჰქონდათ. ისკანდერ მუნშისა და ევლია ჩელების ცნობებით, XVII საუკუნის I ნახევარში რაბათში 15 000 კაცი, ხოლო შიდა ციხეში 6600 კაცი ცხოვრობდა. 1650-იან წლებში ქალაქი, რომელშიც სახლების უმეტესობა ხისა იყო, დიდი ხანძრის დროს მთლიანად გადაიწვა,

რის შედეგადაც ქალაქი დაბად იქცა. ამის შემდეგ მოსახლეობას 400 სახლი ძლივს აუშენებია.

როგორც ვახუშტი ამბობს, ახალციხის ციტადელი (სასახლე, აბანოები და სხვა შენობები) ფერსათის მთიდან გამომდინარე ლივანისხევის წყაროს წყლით მარაგდებოდა, გასვლა კი დამრეც ხეობისაკენ უნდა ჰქონოდა მიწისქვეშა კოლექტორების მეშვეობით. ციტადელში დღემდე შემორჩენილია ადრინდელი წყალგაყვანილობის ნაშთი. მშენებლობების დროს კი აქა-იქ ჩნდება თიხის მილები, სარეზერვუარო, გამწმენდი და გამანაწილებელი დერგები, წყლის გადამყვანი და სარწყავი არხის ნაშთები.

7.0 დასკვნები და რეკომენდაციები

სოფელ ივლიტასთან გამოვლენილი აკვედუკი, რომელიც XVII-XVIII საუკუნეებით თარიღდება, წარმოადგენს ახალციხის რაბათისა და ციტადელის წყალმომარაგების სისტემის ნაწილს. მისი ფუნქციონირება დაკავშირებული ჩანს დასახლებისა და გარნიზონის სასმელი წყლით მომარაგებასთან. საქართველოში. ასეთი კაპიტალური და მძლავრი წყალმიწოდებელი და გამანაწილებელი ნაგებობები ბოლო დრომდე აღმოჩენილი არ ყოფილა. ივლიტას აკვედუკი პირველი და ჯერჯერობით ერთადერთია. ის მოწმობს, რამდენად მნიშვნელოვანი იყო წყალმომარაგება ახალციხისთვის და მიმდებარე სასოფლო დასახლებების სავარგულებისთვის. აკვედუკი გვიანი შუა საუკუნეების საინჟინრო არქიტექტურის მნიშვნელოვანი ძეგლია. მომავალში მის ტერიტორიაზე რაიმე სამშენებლო საქმიანობა დაუშვებელია. მიმდებარე ტერიტორიაზე მიწის სამუშაოების ჩატარების შემთხვევაში გასათვალისწინებელია ძეგლის ისტორიული ღირებულება.

8.0 ბიბლიოგრაფია

წყაროები

1. ბერი ეგნატაშვილი – 1959, ახალი ქართლის ცხოვრება, მეორე ტექსტი: ქართლის ცხოვრება, II, ტექსტი დადგენილი ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, თბ., გვ. 474₂.
2. “გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთარი” – 1941, ს. ჯიქიას გამოც., II, გვ. 7, 37, III-1958, გვ. 31, 63-64.
3. ევლია ჩელების მოგზაურობის წიგნი – 1971, თარგმ. გ. ფუთურიძისა, თბ., გვ. 300-301.
4. ვახუშტი ბატონიშვილი – აღწერა სამეფოსა საქართველოსა (ბაგრატიონთა მეფობა, გვ. 125; აღწერა საჩინოთა ადგილებთა სამცხე-საათაბაგოსი, გვ. 656; აღწერა სამცხე-კლარჯეთისა, გვ. 691) – 1973, ქართლის ცხოვრება, IV, ტექსტი დადგ. ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, თბილისი.
5. “ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი” (თამარ მეფის ისტორიკოსი) – 1959, ქართლის ცხოვრება, II, ტექსტი დადგ. ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, თბ., გვ. 95-96.
6. ისკანდერ მუნშის ცნობები საქართველოს შესახებ – 1969, თარგმ. ვ. ფუთურიძისა, თბ., გვ. 482₉, 486₁₉, 192₁₄, 169₂₂, 170_{20,22}, 273_{4,5}.
7. კონსტანტინე პორფიროგენეტი; გეორგიკა, IV, 2, გვ. 278.
8. ჟამთააღმწერელი – 1959, ქართლის ცხოვრება, II, ტექსტი დადგ. ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, თბ., გვ. 95-96.
9. ჟან შარდენი, მოგზაურობა საქართველოში – 1935, თარგმ. ბ. ბარნოვისა, თბ., გვ. 55.
10. სუმბატ დავითის ძე – 1955, “ცხოვრება და უწყება ბაგრატიონთა” (არტანუჯი), ქართლის ცხოვრება, I, ტექსტი დადგ. ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, თბ., გვ. 377.

საარქივო მასალა

11. სცია, ფ. 47, ს. 75, გვ. 4₂; ფ. 15, ს. 44, ფ. 38.
12. Акты, т. VII, стр. 85; т. VIII, стр. 71.
13. ЦГИАЛ – ф. 1018, оп. 2, д. 195а, л. 4; ф. 1268, оп. I, д. 25, л. 289; д. 246, л. 87-93.

საენციკლოპედიო სტატიები

14. სტ. “აკვედუკი” – 1975, ქსე, 1, თბ., გვ. 250.
15. სტ. “ახალციხე” – ავტ. გ. ზარდალიშვილი, დ. ბერძენიშვილი, პ. ზაქარაია, გ. უშვერიძე, ქსე, 2, თბ., 1977, გვ. 10. სტ. “ახალციხელები” – ავტ. შოშიაშვილი, იქვე, გვ. 100-101. სტ. “ახალციხის მაზრა” – ავტ. ოთ. ჟორდანიას, იქვე, გვ. 101. სტ. “ახალციხის რაიონი” – ავტ. გ. კაპანაძე, იქვე, გვ. 101-102. სტ. “ახალციხის საფაშო” – ავტ. გ. სვანიძე, იქვე, გვ. 102.
16. სტ. “სოფ. ივლიტა” – 1980, ქსე, 5, თბ., გვ. 95.
17. სტ. “წყალსადენი” – ავტ. ქ. ქუთათელაძე, 1987, ქსე, 11, თბ., გვ. 356-357. სტ. “წყალსატარი”, იქვე, გვ. 358.

საგაზეთო სტატიები

18. «Обзор», 1873, № 222.
19. «Тифлиссские ведомости», 1828, №22, 23; 1831, №19.

მონოგრაფიები/სტატიები

20. აფრასიძე გ. – 1984, საქართველოს შუასაუკუნეების ქალაქები (XI-XIII სს), თბ., გვ. 53-55.
21. ბერიძე ვ. – 1955, სამცხის ხუროთმოძღვრება (XIII-XVI სს), თბილისი.
22. ბერიძე ვ. – 1970, სამცხის ხუროთმოძღვრული ძეგლები, თბ., გვ. 3-18.
23. ბერძენიშვილი დ. – 1985, ნარკვევები საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიიდან (თორი, ჯავახეთი), თბილისი
24. ბოჭორიძე გ. – 1992, მოგზაურობა სამცხე-ჯავახეთში, თბ., გვ. 165-189.
25. გაბაშვილი ვ. – საქართველოს ქალაქების ისტორიიდან, გვ. 3-18.
26. გვარამაძე ივ. – 1906, ხურსიძის გვარის ისტორია და ახალციხის აღწერა, თბ., გვ. 3-4.
27. ზაქარაია პ. – 1988, საქართველოს ძველი ციხე-სიმაგრეები, თბ., გვ. 29.
28. კაკაბაძე ს. – 1924, ქართული სახელმწიფოებრიობის გენეზისის საკითხები; საისტორიო მოამბე, ტ. I, თბ., გვ. 97.
29. კოჭორიძე დ. – 1969, ნახლებული მესხეთის ქალაქი (ახალციხის ისტორია), თბილისი.
30. ლიხელი ვ. – 1999, სამცხის ქარმართული ქალაქები (სოსანგეთი-აწყური); ქალაქები და საქალაქო ცხოვრება ძველ საქართველოში, I სამეცნიერო კონფერენციის მოხსენებათ მოკლე შინაარსები, თბ., გვ. 12-14.
31. ლომსაძე შ. – 1975, სამცხე-ჯავახეთი (XVIII საუკუნის შუაწლებიდან XIX საუკუნის შუაწლებამდე), თბ., გვ. 447-470.
32. მუსხელიშვილი დ. – უჯარმა, გვ. 70.
33. სვანიძე მ. – 1973, ქართველო-ოსმალეთის ურთიერთობის ისტორიიდან XVI-XVII სს, თბილისი.
34. ფრონელი ალ. – დიდებული მესხეთი, ფვ. 43.
35. ღამბაშიძე ირ. – 1999, მცხე ძვ. წ. II ათასწლეულის შუახანებში (ბორჯომის ხეობის არქეოლოგიური მასალების მიხედვით); სადისერტაციო ნაშრომი, თბილისი.
36. შოშიაშვილი ნ. – 1966, რელთა ფეოდალური სახლის ისტორია და შოთა რუსთაველი, თბილისი.
37. ჩუბინიშვილი ტ. – 1963, ამირანის გორა, თბილისი.
38. ჭილაშვილი ლ. – 1970, ქალაქები ფეოდალურ საქართველოში, II, გვ. 107-109.
39. ხოშტარია დ. – 1996, ქალაქი არტანუჯი და მისი სიძველენი; ჟურნალი “არტანუჯი”, თბ., გვ. 60-75.
40. Бакрадзе Д. – Историческо-этнографический очерк Карской области, стр. 3.
41. Бакрадзе Д. – Кавказ в древних памятниках христианства, стр. 81.
42. Гамбашидзе О. С., Квижинадзе К. Д. – Работы Месхет-Джавахетской экспедиции (Мусхи); 1982, ПАИ в 1978 году, Тб., 1981, стр. 57-64. ПАИ в 1980 году, Тб., стр. 29-31.
43. Гамбашидзе О. С., Гамбашидзе И. О. – Работы Месхет-Джавахетской экспедиции в 1972-1992 годах.
44. Гегешидзе М. К. – 1990, Орошаемое земледелие в Грузии (Опыт исторско-этнографического исследования), Тб., стр. 95-116.
45. Загурский Л. – Поездка в Ахалцихский уезд в 1872 году; Записки КОИРГО, кн. VIII, стр. 15, 21, 30-31, 65.
46. Квижинадзе К. Д. – 1986, Работы Цнисисхевского отряда Месхет-Джавахетской экспедиции (Цниси); ПАИ в 1983 году, Тб., стр. 27-29.
47. Мелитаури К. – 1972, Крепости феодальной и раннефеодальной грузии, II, стр. 17.

48. Мелитаури К. – 1975, Вардзиа, Тб., 1963, стр. 7. Его-же – Архитектура и строительство Вардзии, Тб.,

49. Потто В. – История военных действий на Кавказе, I, стр. 285.

მასალა	ფუნქცია	სახეობა	სეგმენტი	მასასიათებელი (ფერი, კმცი)	მასასიათებელი (ფორმა)	მასასიათებელი (ზედაპირის დამუშავება, შემკულობა)	რაოდენობა	კომენტარი	თარიღი
ქვა	სამშენებლო	კარნიზი		მოშავო		ვერტიკალური კანელურები, ორნამენტის ფრაგმენტი	1		ადრე შუასაუკუნეები
კირ-ხსნარის დუღაბი	სამშენებლო	დუღაბი		ღია ნაცრის ფერი		შიგ ჩართულია თიხის მილის ფრაგმენტი	1		გვიანი შუასაუკუნეები
კერამიკა	სამშენებლო	მილი	კედელი	აგურის ფრად გამოშვარი	მრგვალი	შიგნიდან ჰორიზონტალური ღარებით	1		გვიანი შუასაუკუნეები
კერამიკა	სამშენებლო	მილი	კედელი	ჩალისფრად გამოშვარი, სქელკეციანი	მრგვალი	შიდაპირზე ჰორიზონტალური ღარები	1		გვიანი შუასაუკუნეები
კერამიკა	სამშენებლო	მილი	კედელი	ჩალისფრად გამოშვარი	მრგვალი	შიდაპირზე ჰორიზონტალური ღარები, ერთ თავთან ეტყობა ნაწიბურის კვალი	1		გვიანი შუასაუკუნეები
კერამიკა	სამშენებლო	მილი	პირი	ჩალისფრად გამოშვარი	მრგვალი	დაღარული	4		გვიანი შუასაუკუნეები
კერამიკა	სამშენებლო	მილი	პირი	აგურის ფრად გამოშვარი	მრგვალი	შიდაპირზე და ზოგან ზედაპირზე კირ-ხსნარის კვალი	3		გვიანი შუასაუკუნეები
კერამიკა	სამშენებლო	მილი	პირი	ჩალისფრად გამოშვარი, თხელკეციანი	მრგვალი		6		გვიანი შუასაუკუნეები
კერამიკა	სამშენებლო	მილი	პირი	ჩალისფრად გამოშვარი, თხელკეციანი	მრგვალი		2		გვიანი შუასაუკუნეები
კერამიკა	სუფრის	ხელადის	პირი	ჩალისფრად გამოშვარი, თხელი	პირგადაშლილი		1		გვიან ანტიკური?

ძეგლი IV-238, სოფელი ივლიტა, 231-ე კმ, კომპლექსური ტექნიკური ანგარიში

				წმინდა კმცით					
კერამიკა	სამშენებ ლო	მილი	პირი, კედლი	ნაცრის ფრად გამომწ ვარი, სქელკე ციანი	პირგადა შლილი		1		გვიან შუას აუკუ ნებ ი
კერამიკა	სამშენებ ლო	მილი	გვერდი	წალისფ რად გამომწ ვარი	მრგვალი , პირი ოდნაე შესქელე ბული		1	შიდაპირ ზე კირსსნა რის კვალი	გვიან ნი შუას აუკუ ნებ ი
კერამიკა	სამშენებ ლო	მილი	პირ- გვერდი	ღია წალისფ რად გამომწ ვარი	მრგვალი	დაღარული	1		გვიან ნი შუას აუკუ ნებ ი
კერამიკა	სამშენებ ლო	მილი	პირ- გვერდი	წალისფ რად გამომწ ვარი	მრგვალი		1		გვიან ნი შუას აუკუ ნებ ი
კერამიკა	სამშენებ ლო	მილი	გვერდი	წალისფ რად გამომწ ვარი	მრგვალი		1	შიდაპირ ზე კირსსნა რის კვალი	გვიან ნი შუას აუკუ ნებ ი
კერამიკა	სამშენებ ლო	მილი	გვერდი	წალისფ რად გამომწ ვარი	მრგვალი		1	ზედაპირ ზე კირსსნა რის კვალი	გვიან ნი შუას აუკუ ნებ ი
კერამიკა	სამშენებ ლო	მილი	პირი	წალისფ რად გამომწ ვარი	მრგვალი	ნაწიბურიანი	1	ზედაპირ ზე კირსსნა რის კვალი	გვიან ნი შუას აუკუ ნებ ი
კერამიკა	სამშენებ ლო	მილი	მილის გვერდის ფრაგმენტი	წალისფ რად გამომწ ვარი, ღია ნაცრის ფერი სარჩუ ლი	მრგვალი		1	ზედაპირ ზე კირსსნა რის კვალი	გვიან ნი შუას აუკუ ნებ ი
კერამიკა	სამშენებ ლო	მილი	ყელი	წალისფ რად გამომწ ვარი	მრგვალი		1		გვიან ნი შუას აუკუ ნებ ი
კერამიკა	სამშენებ ლო	მილი	გვერდი	აგურის ფრად გამომწ ვარი	მრგვალი		1	ზედაპირ ზე კირსსნა რის კვალი	გვიან ნი შუას აუკუ ნებ ი
კერამიკა	სამშენებ ლო	მილი	პირ- გვერდი	აგურის ფრად გამომწ ვარი, თანაბა რი სისქის კმცით	მრგვალი	ნაწიბურიანი	1	ზედაპირ ზე კირსსნა რის კვალი	გვიან ნი შუას აუკუ ნებ ი

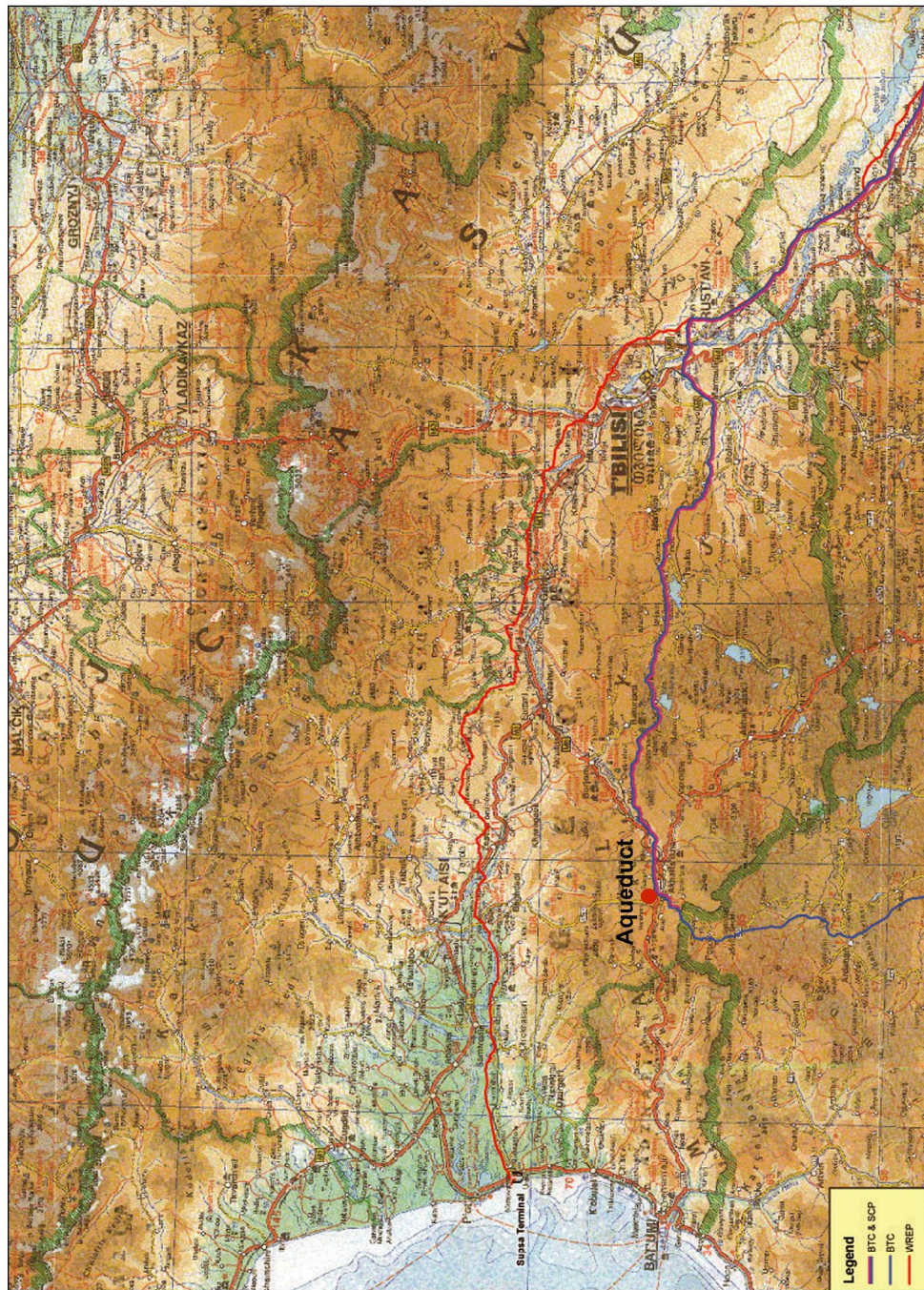
ძეგლი IV-238, სოფელი ივლიტა, 231-ე კმ, კომპლექსური ტექნიკური ანგარიში

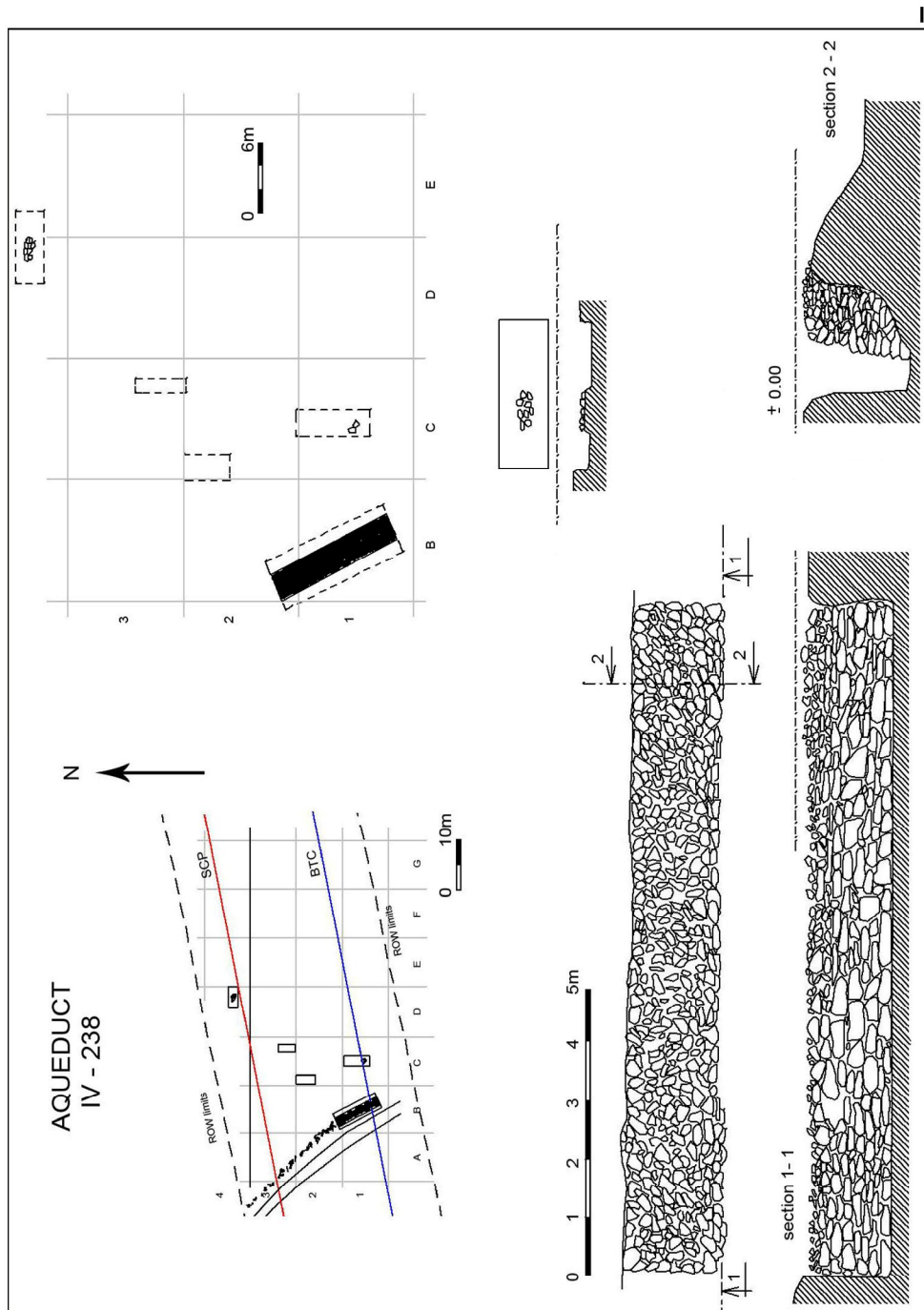
კერამიკა	სამშენებლო	მიწი	კედელი	წალისფრად გამომწვარი,	მრგვალი		1		გვიანი შუასაუკუნეები
კერამიკა	სამშენებლო	მიწი	კედელი	წალისფრად გამომწვარი, თანაბარი სისქის ქვიშა	მრგვალი		1		გვიანი შუასაუკუნეები
კერამიკა	სამშენებლო	მიწი	პირ-გვერდი	წალისფრად გამომწვარი	მრგვალი, პირთან შემოუყვება ბრტყელი ქვიშა		1	ზედაპირზე კირ-ხსნარის კვალი	გვიანი შუასაუკუნეები
კერამიკა	სამშენებლო	მიწი	პირი	წალისფრად გამომწვარი	მრგვალი, პირს შემოუყვება შესქელებული ბულო, წიბო, ქვემოთ დაშვებული		1		გვიანი შუასაუკუნეები
კერამიკა	სამშენებლო	მიწი	პირი	აგურის ფრად გამომწვარი, თხელკეციანი	მრგვალი, პირს შესქელებული, შემოუყვება ქვიშა		1		გვიანი შუასაუკუნეები
კერამიკა	სამშენებლო	მიწი	გვერდი	წალისფრად გამომწვარი	მრგვალი	რელიეფური სარტყელი	1	ზედაპირზე კირ-ხსნარის კვალი	გვიანი შუასაუკუნეები
კერამიკა	სამშენებლო	მიწი	პირ-გვერდი	აგურის ფრად გამომწვარი,	მრგვალი, პირთან შემოუყვება შესქელებული ქვიშა		1		გვიანი შუასაუკუნეები
კერამიკა	სამშენებლო	მიწი	პირი	ღია წალისფრად გამომწვარი	მრგვალი, პირზე შემოუყვება სქელი წიბო		1		გვიანი შუასაუკუნეები
კერამიკა	სამშენებლო	მიწი	პირი	წალისფრად გამომწვარი, თხელკეციანი	მრგვალი, შემოუყვება სქელი წიბო		1	ზედაპირზე კირ-ხსნარის კვალი	გვიანი შუასაუკუნეები
კერამიკა	სამშენებლო	მიწი	პირ-გვერდი	წალისფრად გამომწვარი	მრგვალი, მხრებდა ქანებულ ი, შემოუყვება შევრილი ანი ქობა		1	ზედაპირზე კირ-ხსნარის კვალი	გვიანი შუასაუკუნეები
კერამიკა	სამშენებლო	მიწი	პირი	წალისფრად გამომწვარი	მრგვალი, ბრტყელი პორიზო		1	ზედაპირზე კირ-ხსნარის კვალი	გვიანი შუასაუკუნეები

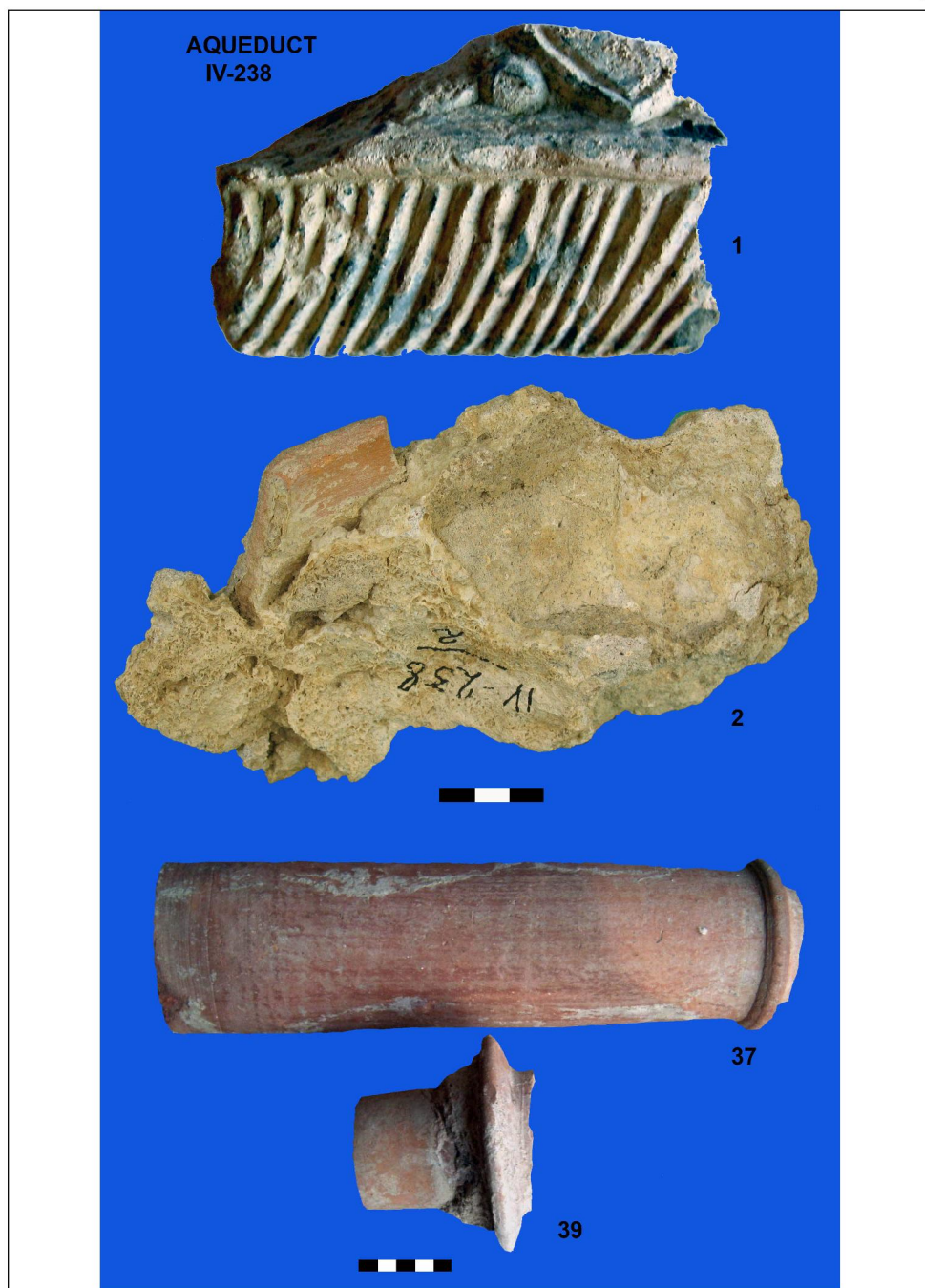
ძეგლი IV-238, სოფელი ივლიტა, 231-ე კმ, კომპლექსური ტექნიკური ანგარიში

					ნტალურ ი პირი				ი
კერამიკა	სამშენებ ლო	მილი	პირ- გვერდი	წალისფ რად გამომწ ვარი	მრგვალი , გარეთ გადმოკე ცილი პირით		1	ზედაპირ ზე კირ- ხსნარის კვალი	გვიან ნი შუას აშკაშ ნეებ ი
კერამიკა	სამშენებ ლო	მილი	პირი	წალისფ რად გამომწ ვარი	მრგვალი , პირზე შემოუყვ ება სქელი ქობა		1		გვიან ნი შუას აშკაშ ნეებ ი
კერამიკა	სამშენებ ლო	მილი	პირი	წალისფ რად გამომწ ვარი	მრგვალი , შესქელე ბული პირით		1		გვიან ნი შუას აშკაშ ნეებ ი
კერამიკა	სამშენებ ლო	მილი	პირ- გვერდი	წალისფ რად გამომწ ვარი	მრგვალი		39		გვიან ნი შუას აშკაშ ნეებ ი
კერამიკა	სამშენებ ლო	მილი	მთელი	წალისფ რად გამომწ ვარი	მრგვალი		1	შემთხვე ვითი მონაპოვ არი	გვიან ნი შუას აშკაშ ნეებ ი
კერამიკა	სამშენებ ლო	მილი	კედელი	წალისფ რად გამომწ ვარი	მრგვალი		1	შემთხვე ვითი მონაპოვ არი	გვიან ნი შუას აშკაშ ნეებ ი
კერამიკა	სამშენებ ლო	მილი	კედელი	წალისფ რად გამომწ ვარი	მრგვალი		1	შემთხვე ვითი მონაპოვ არი	გვიან ნი შუას აშკაშ ნეებ ი
კერამიკა	სამშენებ ლო	მილი	კედელი	წალისფ რად გამომწ ვარი	მრგვალი		1	შემთხვე ვითი მონაპოვ არი	გვიან ნი შუას აშკაშ ნეებ ი
კერამიკა	სამშენებ ლო	მილი	კედელი	წალისფ რად გამომწ ვარი,	მრგვალი		1	შემთხვე ვითი მონაპოვ არი	გვიან ნი შუას აშკაშ ნეებ ი

ძეგლი IV-238, სოფელი ივლიტა, 231-ე კმ, კომპლექსური ტექნიკური ანგარიში

ძეგლი IV-238, სოფელი ივლიტა, 231-ე კმ, კომპლექსური ტექნიკური ანგარიში